VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

”Marx kuuluu meille!”

Marxin Pääoman suomennoshistoria ja kamppailu Marxin perinnöstä lyhyellä 1900-luvulla

Paula Rauhala

Karl Marxin (1818–1883) pääteoksen *Pääoma: Poliittisen taloustieteen arvostelua* saksankielisen alkuteoksen editiohistoria lyhyen 1900-luvun kuluessa tiivistyi kamppailuksi siitä, kenelle Marx klassikkona kuului: sosiaalidemokraateille, neuvostomarxisteille vai radikaalille, antistalinistiselle vasemmistolle. Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, miten tämä kilpailu heijastuu *Pääoman* suomennoshistoriassa ja erityisesti kustantajien suomennoksiin liittämissä kynnysteksteissä eli esimerkiksi esipuheissa sekä henkilö- ja asiasanahakemistoissa. Siinä missä *Pääoman* ensimmäisen osan suomennos (1913–1918) on vanhan, kautskylaisen sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen ja kansallismielisen porvariston yhteistyön tulos, kytkeytyi *Pääoman* suomennoshistoria sisällissodan jälkeen tiiviisti neuvostoliittolaiseen käännös- ja kustannusinfrastruktuuriin. *Pääoman* suomenkielisiin painoksiin liitetyissä kynnysteksteissä Marxin pääteoksesta rakennettiin näin ollen Neuvostoliiton virallisen valtioideologian, marxismi-leninismin klassikkoa. Alkuteoksesta oli kuitenkin läpi koko 1900-luvun tarjolla myös muita kuin marxismi-leninismin mukaisia painoksia.

Asiasanat: Marx, *Pääoma*, klassikkojen suomentaminen, kylmä sota, Marx-Engels-Lenin-instituutti, *Marx-Engels-Werke*, kääntämisen politiikka

Kenen klassikko? Kaksi maailmansotaa ja kolme kilpailevaa kansanpainosta

Karl Marxin (1818–1883) *pääteos Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie* on järkälemäinen teoriakriittinen ja teoriahistoriallinen teos, mutta samalla se on poliittisesti latautunut kirja. Se ei ole manifesti, mutta usein sen kustantajana on toiminut jonkin vasemmistopuolueen kustantamo. Nuo eri kustantajat eivät ole aina suhtautuneet toisiinsa ystävällismielisesti.

Näin on myös teoksen kolmen osan suomennosten tapauksessa. *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen kustansi vuosien 1913 ja 1918 välillä sosiaalidemokraattinen Työväen sanomalehti Oy. Kun erillisinä vihkoina ilmestyneen suomennoksen painastustyöt olivat vuonna 1917 vielä kesken, hajosi kansainvälinen työväenliike keskenään vihamielisiin sosiaalidemokraattiseen ja kommunistiseen leiriin, jotka molemmat tuottivat Marxin pääteoksesta omat edulliset kansanpainoksensa. Nimitys 'kansanpainos' juontuu mahdollisimman edullisen hinnan lisäksi myös siitä, että niissä teoksesta oli muokattu maallikkolukijalle helpommin lähestyttävä esimerkiksi niihin liitetyin henkilö- ja asiasanahakemistoin.

Heti kun Karl Kautskyn (1854–1938) toimittama vuonna 1914 julkaistu sosiaalidemokraattinen kansanpainos ilmestyi, *Pääoman* ensimmäinen – kokonaisuudessaan vielä ilmestymätön – suomennos muokattiin vastaamaan sitä (Silvonen 2013a; Silvonen 2013b). Sisällissodan jälkeen *Pääoman* suomennoshistoria kiinnittyi kuitenkin yksinomaan neuvostoliittolaiseen kustannus- ja käännösinfrastruktuuriin. Moskovassa Neuvostoliiton kommunistisen puolueen alaisuudessa toiminut Marx-Engels-Lenin-instituutti (MELI) toimitti *Pääoman* toisen suomenkielisen painoksen, joka julkaistiin vuonna 1933 Leningradissa. Painos perustui samaisen instituutin vuonna Wienissä 1932 julkaisemaan alkuteoksen kansanpainokseen, jonka toimittajat julistivat suoranaisen sodan Kautskya ja hänen kansanpainostaan vastaan teokseen laatimassaan esipuheessa. *Pääoman* ensimmäisen osan kolmannen suomenkielisen painoksen kustansi toisen maailmansodan jälkeen, vuonna 1948 kansandemokraattinen Kansankulttuuri Oy, ja myös se perustui samaiseen MELI:n toimittamaan kansanpainokseen. Neljännen painoksen vuodelta 1974 kustansi puolestaan neuvostokirjallisuuden vientiin suuntautuneen jättiläiskustantamon Progressin suomenkielinen osasto Edistys. Myös tämä painos seurasi Neuvostoliiton ja sen liittolaisten virallista kustannuspolitiikkaa. Kuten tässä artikkelissa osoitan, *Pääoma* on siis enimmäkseen suodattunut suomalaiselle yleisölle Neuvostoliiton virallisen ideologian, marxismi-leninismin lävitse.

Marxilainen historioitsija Eric Hobsbwam (1995) kutsui lokakuun vallankumouksen (1917) ja Neuvostoliiton hajoamisen (1991) välistä aikaa lyhyeksi 1900-luvuk-

si. Tämä aikakausi muodostaa erityisen vaiheen myös *Pääoman* editiohistoriassa. Työväenliike hajosi ensimmäisen maailmansodan ja lokakuun vallankumouksen jälkeen Neuvostoliittoa tukeneeseen kommunistiseen liikkeeseen sekä tätä vastustaneisiin sosiaalidemokratiaan ja Neuvostoliitosta riippumattomaan, sirpaleiseen radikaalivasemmistoon. Näihin eri suuntauksiin kiinnittyneet toimittajat, tutkimusinstituutit ja kustantamot kamppailivat läpi lyhyen 1900-luvun siitä, kenelle Marx klassikkona kuului. Kolme kilpailevaa *Pääoman* ensimmäisen osan kansanpainosta ilmestyi Saksassa maailmansotien välisenä myrskyisänä aikana. Näistä ensimmäinen, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) tunnetuimman teoreetikon Kautskyn toimittama ”sosiaalidemokraattinen” painos ilmestyi Stuttgartissa ensimmäisen maailmansodan alkamisvuonna 1914. Henkilö- ja asiasanaluettelon lisäksi sen erotti *Pääoman* aikaisemmista, Marxin itsensä tai hänen työtoverinsa Engelsin painokuntoon saattamista painoksista muun muassa se, että Marxin vieraskieliset sitaatit oli saksannettu. Kaksi muuta kansanpainosta ilmestyivät Wienissä ja Berliinissä vuonna 1932, eli vain vuotta ennen natsipuolueen valtaannousua. Näistä ensimmäisenä ilmestyi Wienissä Moskovan Marx-Engels-Lenin-instituutin toimittama marxistis-leninistinen, oikeastaan stalinistinen kansanpainos. Kuukautta myöhemmin Berliinissä ilmestynyt Karl Korschin (1886–1961) toimittama kansanpainos edustaa puolestaan yhtä antistalinistisen radikaalivasemmiston suuntauksista. Vaikka maailmansotien välisen ajan myllerrys haittasi suuresti kaikkien kolmen kansanpainoksen välitöntä vastaanottoa, on kaikista otettu uusia painoksia ja ne ovat toimineet lähtöteksteinä useille käännöksille – kaksi niistä myös suomennoksille.

Erityisesti alkuteoksen mutta myös *Pääoman* suomennoksen lukijalle on siis edelleen tarjolla monia erilaisia painoksia, joissa Marxin teksti tarjoillaan sangen erilaisilla tavoilla. Yksi keskeinen areena, jolla *Pääomasta* rakennettiin milloin sosiaalidemokratian, milloin neuvostomarxismin ja milloin radikaalin, antistalinistisen vasemmiston klassikkoa, ovat Marxin tekstiä *Pääoman* eri kansanpainoksissa kehystävät kynnystekstit. Kirjallisuustieteilijä Gérard Genette kutsuu kynnysteksteiksi sellaisia varsinaista tekstiä ympäröiviä tekstejä kuin tekijän nimi, otsikot, takakansitekstit, hakemistot ja esipuheet. Kynnystekstit voivat olla tekijän itsensä, kustantajan, tai jonkin muun tahon laatimia, mutta Genetten (1987/1997, 3) määritelmän mukaan niillä täytyy olla joko tekijän tai kustantajan hyväksyntä.

Pääoman kolmen kansanpainoksen kynnystekstit (samoin kuin niihin perustuvat *Pääoman* suomenkielisten painosten kynnystekstit), ennen kaikkea toimittajien kirjoittamat esipuheet ja hakemistot, kehystävät Marxin 1860-luvun Englannissa kirjoittaman tekstin sangen erilaisilla tavoilla. Erityisesti MELI:n kansanpainoksen johdanto valjastaa Marxin tekstin 1900-luvun poliittisten kamp-

pailujen osapuoleksi. Kun Marxin teksti kytketään myöhempiin poliittisiin konflikteihin, siihen, samoin kuin sen suomennokseen, liitetään myös sellaisia merkityksiä, joita alkutekstissä ei tietenkään edes voisi olla. Siksi ei ole yhdentekevää, mihin suomen- tai saksankieliseen painokseen *Pääoman* lukija tarttuu.

Aikaisemmin Jussi Silvonen (2013a; 2013b) on tutkinut *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen syntyä ja erityisesti marraskuun sosialistina tunnetun Edvard Gyllingin (1881–1938) roolia projektissa. Olen yhdessä Silvosen kanssa tutkinut *Pääoman* kaikkien kolmen osan suomennoshistoriaa. Tutkimuksen tuloksia ilmestyy muun muassa Marcello Muston ja Babak Aminin toimittamassa teoksessa *Routledge Handbook of Marx's Capital: A Global History of Translation, Reception and Dissemination* (tulossa), joka kartoittaa *Pääoman* globaalia käännös- ja editiohistoriaa. Olen kirjoittanut teokseen myös luvun alkuteoksen editiohistoriasta yhdessä Thomas Kuczynskin (1944–2023) kanssa. Alkuteoksen editiohistoriaa ovat aiemmin tutkineet myös erityisesti *Marx-Engels-Gesamtausgaben* toimittajat (esim. Kuczynski 2014; Sperl 2006 & 2016; Vollgraf 1999).

Erotuksena aikaisempaan tutkimukseen kysyn tässä artikkelissa, miten *Pääoman* suomennoshistoria kytkeytyy alkuteoksen editiohistoriaan ja kansainvälisen työväenliikkeen historiaan. Avaan siis niitä laajempia kansainvälisiä poliittisia kamppailuja, jotka vaikuttavat *Pääoman* kolmen osan suomennosten eri painosten erilaisten kuvitusten, selitysten, hakemistojen ja liitteiden sävyyn. *Pääoman* eri editioiden analysointi on tarpeellista siksi, että Marx mielletään vaistonvaraisesti toisinaan jopa neuvostoliittolaiseksi ajattelijaksi. *Pääomasta* ryhdyttiin muovaamaan neuvostoideologian klassikkoa kuitenkin vasta vuosikymmeniä tekijän kuoleman jälkeen. Avaan tässä artikkelissa tarkemmin sitä, miten tämä tapahtui. Tarkoituksenani on siten antaa eväitä *Pääoman* kriittiseen ja historiallisesti tiedostavaan lukemiseen.

Vaikka lyhyen 1900-luvun poliittinen historia ja kansainvälisen työväenliikkeen sisäiset kamppailut epäilemättä lyövät leimansa myös *Pääoman* kolmen osan suomennosratkaisuihin, olen rajannut tarkastelun tässä artikkelissa siihen, miten lokakuun vallankumouksen jälkeen sirpaloituneen työväenliikkeen kamppailu Marxin perinnöstä heijastuu *Pääoman* suomennosten kynnysteksteissä. *Pääoman* kolmen osan suomennokset ansaitsevat oman tutkimuksensa niin valittujen käännösstrategioiden, termistön, kieliasun kuin esimerkiksi tyylinkin osalta. Olen aloittanut tämän laajan ja tämän artikkelin tutkimuskysymyksen tuolle puolen ulottuvan urakan toisaalla tarkastelemalla sitä, miten esimerkiksi neuvostoideolo-

gia tai suomalaisen yhteiskunnan seksismi heijastuu *Pääoman* termistön suomennosvastineissa.[1]

Tämän artikkelin ensimmäisessä osiossa käsittelen alkuteoksen editio- ja käännöshistoriaa Marxin ja Engelsin elinaikana. Toisessa osiossa esitän *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen (1913–1918) historian, ja kolmannessa osiossa esittelen sen lähtötekstinä toimineen Kautskyn sosiaalidemokraattisen kansanpainoksen vuodelta 1914. Neljännessä osiossa tarkastelen *Pääoman* ensimmäisen osan toisen suomenkielisen painoksen (1933) syntyprosessia ja viidennessä osiossa sen lähtötekstinä toimineen Marx-Engels-Lenin-instituutin (MELI) marxistis-leninistisen kansapainoksen (1932) taustaa ja merkitystä. Kuudennessa osiossa esittelen sen samaan aikaan ilmestyneen haastajan, Korschin kansanpainoksen (1932). Seitsemäs osio on omistettu MELI:n editioon perustuville *Pääoman* ensimmäisen osan kolmannelle suomenkieliselle editiolle (1948) ja toisen osan ensimmäiselle suomennokselle (1950). Kahdeksannessa osiossa tarkastelen *Marx-Engels-Werkeä*, jonka niteet 23–25 vuosilta 1962–64 toimivat lähtöteksteinä *Pääoman* kolmen osan viimeisimmille suomenkielisille painoksille vuosilta 1974–1976, joista on otettu useampi näköispainos vielä 2000-luvulla.

Alkuteoksen editio- ja käännöshistoria Marxin ja Engelsin elinaikana

Klassikkoteosten kansanpainokset – siis lukevalle maallikkoyleisölle suunnatut painokset – tapaavat perustua tekijän viimekätiseen painokseen (Kuczynski 2014, 198). *Pääoman* kohdalla ei kuitenkaan ole laisinkaan selvää, mikä Marxin ja Engelsin elinaikana ilmestyneistä painoksista täyttäisi tämän kriteerin, ja kiista siitä, mihin painokseen eri kansanpainosten tulisi perustua, politisoitui 1900-luvun kuluessa voimakkaasti. Siksi 1900-luvun kolmen kilpailevan kansanpainoksen historiaa ei voi ymmärtää ilman lyhyttä katsausta *Pääoman* 1800-luvun editiohistoriaan.

Pääoman ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1867 kustantajanaan hampurilainen Otto Meißner (1819–1902). Hieman ennen teoksen julkaisua Marxin ystävä ja työtoveri Friedrich Engels (1820–1895) oli kehottanut tätä muokkaamaan teoksen avauslukua sen filosofisen raskassoutuisuuden vuoksi. Marx jätti ensimmäisen luvun entiselleen, mutta kirjoitti sen sijaan vähemmän koulutetulle lukijakunnalle liitteen, jossa selitti asiansa hieman yleistajuisemmin. Kun osa ensimmäisen lu-

1 Rauhala, Paula. ”Ylitunnit – – varmasti tuovat mukanaan sen vaaran, että työmiesten työvoima ehtyy ennen aikojaan”: Työläisiin viittaavien tekijännimien sukupuolittuneista suomennoksista Marxin *Pääomassa* (julkaisematon käsikirjoitus).

vun asiasta oli näin ollen esitetty *Pääoman* ensipainoksessa kahteen kertaan, Marx yhdisti nämä kaksi tekstiä toiseen saksankieliseen painokseen, joka ilmestyi ajalle tyypilliseen tapaan erillisinä vihkoina vuonna 1872. Marx teki toiseen painokseen muitakin parannuksia.

Pääoman ensimmäinen käännös ilmestyi jo samana vuonna, eli vuonna 1872 Venäjällä. Seuraavaksi tuli ranskankielinen käännös, joka ilmestyi vihkoina vuosina 1872–5. Kevin B. Andersonin (1983, 72) sanoin kyseessä oli kuitenkin enemmän kuin käännös, sillä ranskantaitoinen Marx muokkasi käännöstä merkittävästi tyytymättömänä ranskantaja Joseph Royn työhön. Marx neuvoikin, että saksankielisten lukijoiden tulisi perehtyä myös ranskankieliseen painokseen, jolla on alkuteoksesta riippumaton tieteellinen merkityksensä (Marx 1974a, 28). Samoin hän neuvoi *Pääoman* myöhemmin venäjäksi kääntänyttä Nikolai Danielsonia (1844–1918) vertaamaan ”aina huolellisesti toista saksankielistä painosta ranskankieliseen painokseen, sillä viimeksi mainittuun on tehty useita merkittäviä muutoksia ja lisäyksiä” (MEW 34, 358; suom. P.R.). Teoksen ensimmäinen luku olisi kuitenkin Marxin mukaan käännettävä yksinomaan filosofisesti täsmällisemmästä saksankielisestä painoksesta (MEW 34, 362).

Vaikka Marxin työtoveri Engels suhtautui ranskankieliseen painokseen jokseenkin torjuvasti, hän otti kuitenkin Marxin tekemiä muutoksia huomioon tämän kuoleman jälkeen toimittamissaan kolmannessa (1883) ja neljännessä (1890) painoksessa. Näin ollen myös alkuteos *Das Kapital* sellaisena kuin sen ensi sijassa tunnemme, on käännösprosessien tuote. Nykyään standardieditiona käytettyyn Engelsin neljänteen saksankieliseen painokseen (1890) vaikutti myös englanninnos, joka ilmestyi nelisen vuotta Marxin kuoleman jälkeen vuonna 1887. Käännöksen teki Marxin vävy Edvard Aveling (1849–1898) yhdessä Samuel Mooren (1838–1911) kanssa. Ensin mainitun kumppani ja Marxin tytär Eleanor Aveling (1855–1898) tarkisti ja korjasi Marxin sitaatit ja tämän käyttämät lähteet. Engels otti Eleanorin korjaukset huomioon neljännessä saksankielisessä painoksessa, joka ilmestyi vuonna 1890 ja joka on toiminut muun muassa nykyään alkukielisenä standardieditiona käytetyn *Marx-Engels Werken* (MEW) niteen 23 pohjana.

Näin ollen Marxin viimekätisenä editiona voidaan Kuczynskin (2014) mukaan perustellusti pitää joko Marxin elinaikana ilmestynyttä toista saksankielistä painosta vuodelta 1872 tai Engelsin postuumisti toimittamaa neljättä painosta vuodelta 1890. Huomioon on joka tapauksessa otettava myös Marxin ranskankieliseen editioon tekemiä muutoksia. Kaikkien kolmen kansanpainoksen toimittajat päätyivät erilaisiin ratkaisuihin, ja kiista siitä, mikä ratkaisuista on perustelluin, politisoitui 1900-luvun kuluessa voimakkaasti.

Pääoman ensimmäisen osan suomennos (1913–1918)

Pääoman ensimmäisen osan ensimmäinen suomenkielinen painos perustuu suurelta osin Kautskyn ”sosiaalidemokraattiselle” kansanpainokselle vuodelta 1914. Suomennos ilmestyi yhdeksänä vihkona vuosien 1913 ja 1918 välillä, eikä vuonna 1913 ilmestynyttä ensimmäistä vihkoa luonnollisesti käännetty Kautskyn kansanpainoksesta.

Jussi Silvonen (2013a; 2013b) on tutkinut suomennoshankkeen vaiheita ja selvittänyt tilastotieteilijä, kansanedustaja Gyllingin roolia suomennosprojektissa. Marraskuun sosialistina tunnetun Gyllingin tarmokkuuden ja vaikutusvallan ansiosta *Pääoma* suomennettiin verrattain varhain. Niinpä Silvonen (2013b, 34) on myös kysynyt, olisiko työväenliikkeellä ollut resursseja tuottaa suomennosta, jollei se olisi tehnyt yhteistyötä porvarillisten oppineiden kanssa. Suomen Työväenpuolue oli nimittäin perustettu vasta vuonna 1899, eli alle vuosikymmenen ennen suomennosprojektin alkua. Sen harvalukuiset oppineet tunsivat Marxin ajattelua lähinnä Kautskyn tuotannon välityksellä. Niinpä Silvonen arvelee, että hanke toteutui sen ansiosta, että useampi porvarillinen oppinut osallistui teoksen suomentamiseen. Sen lisäksi projektin rahoittivat veronmaksajat. Kuten Silvonen on esittänyt, hankkeelle saatiin rahoitus ja porvariston tuki luultavasti vuoden 1905 suurlakosta pontta saaneen vasemmistoa suosineen poliittisen suhdanteen ansiosta. Vain noin vuosikymmen perustamisensa jälkeen Suomen sosialidemokraattiseksi puolueeksi (SDP) vuonna 1903 nimensä muuttanut puolue oli nimittäin kasvanut väkilukuun suhteutettuna Euroopan suurimmaksi työväenpuolueeksi (Soikkanen 1961, 392). Suomalaiset olivat saaneet suurlakon ansiosta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden eduskuntavaaleissa, ja maan ensimmäisissä eduskuntavaaleissa vuonna 1907 SDP sai peräti 40 % paikoista. Tämän ensimmäisen eduskunnan valvonnassa toiminut Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahasto (SKE) rahoitti *Pääoman* ensimmäisen osan suomennoksen. Projektia esittänyt Gylling edusti rahaston K.J. Ståhlbergin (1865–1952) johtamassa yhteiskunta-taloudellisen osaston johtokunnassa Suomalaisen kirjallisuuden seuraa (Silvonen 2013a, 17).

SKE oli yksi niistä hankkeista, joiden avulla suomen kielestä rakennettiin myös tieteen ja sivistyksen kieltä. Kuten tunnettua, suomalaiset oppineet kirjoittivat 1800-luvulla lähtökohtaisesti muilla eurooppalaisilla kielillä, kuten ruotsiksi, latinaksi tai saksaksi. Fennomaanit ryhtyivät kuitenkin tietoisesti kehittämään suomen kieltä ja sille eri tieteenaloilla tarvittavaa termistöä. Tässä työssä maailmankirjallisuuden suomentamisella oli keskeinen rooli. *Pääoma* suomennettiin siis osana laajempaa klassikkoteosten suomennuttamishanketta.

Silvonen (2013b, 32) selittää, että hiljattain kansanedustajaksi valitun Otto Wille Kuusisen (1881–1964) kieltäydyttyä suomentajaksi saatiin Kuusisen ehdotuksesta kansantaloustieteilijä Oskari Wilho Louhivuori (1884–1953), joka ei tullut työväenliikkeen piiristä. Ennen kuin *Pääoman* suomennos oli kokonaisuudessaan ehtinyt ilmestyä, vuonna 1917, Louhivuori valittiin Suomalaisen Puolueen edustajana eduskuntaan ja myöhemmin Kansallisen Kokoomuspuolueen edustajana Svinhufvudin itsenäisyyssenaatin senaattoriksi.

Suomennoshankkeen asiantuntijoina toimi muitakin sellaisia suomalaisen tieteen ja politiikan eturivin asiantuntijoita, joilla oli vähän, jos laisinkaan tekemistä työväenliikkeen kanssa. *Pääoman* saaminen suomen kielelle näinkin varhain selittyykin Silvosen (2013b, 34) mukaan kahden eri intellektuelliryhmän, toisaalta sosialistien ja toisaalta porvarillisten sosiaalireformistien yhteisillä ponnistuksilla. Silvosen mukaan ”olennaista on se, että SKE:n yhteiskuntataloudellisessa osastossa oli vahva edustus konkreettisen sosiaalitutkimuksen traditiolla ja sosiaalireformistisella ajattelulla” (sama).

Silvonen (2013b, 18) on selvittänyt myös sitä, miksei *Pääoman* ensimmäisen osan suomennos ilmestynyt suunnitellussa aikataulussa. Louhivuori oli kääntänyt teoksen vuoteen 1914 mennessä, ja se oli jo alkanut ilmestyä alkuteoksen toisen saksankielisen painoksen tapaan vihkoina, joista ensimmäinen, esipuheet ja ensimmäisen luvun sisältävä vihko oli ilmestynyt vuonna 1913.[2] Seuraavia vihkoja saatiin odottaa vuosikausia, sillä juuri samana vuonna *Pääoman* kustantajan Otto Meißnerin yksinoikeus ensimmäisen osan painamiseen raukesi, kun kirjoittajan kuolemasta oli tullut kuluneeksi 30 vuotta. Seuraavana vuonna, eli 1914 Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) johtava teoreetikko Kautsky julkaisi sosiaalidemokraattisella J.H.W. Dietz Nachfolger -kustantamolla *Pääomasta* edullisen kansanpainoksen. Kautskyn, samoin kuin kustantajankin toiveissa oli lukevan työväestön tavoittaminen entistä helpommin saavutettavalla ja käytettävällä editiolla. Tätä päämäärää palveli myös se, että David Borisovitš Rjazanov (1870–1938) oli laatinut teokseen henkilö- ja asiasanahakemiston. Kautskyn työtä tarkkaan seurannut Gylling vaati, että suomennos, jonka lähtötekstinä Louhivuori oli käyttänyt Engelsin vuonna 1890 julkaisemaa neljättä saksankielistä painosta, muokattaisiin Kautskyn kansanpainok-

2 Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946; Työväen arkisto. 07 Työväen sanomalehti Oy C2. Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 3.5.1909 ja Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 19.4.1913.

sen mukaiseksi. Gylling samoin kuin hänen puolueensa SDP ja sen intellektuellit seurasivat nimittäin venäläisten vallankumouksellisten sijaan Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen linjaa, ja erityisen tarkasti he seurasivat Kautskyn julkaisuja (Soikkanen 1961, 112).

Louhivuori kieltäytyi kuitenkin tekemästä muutoksia jo valmistuneeseen suomennokseensa. Niinpä työhön palkattiin Louhivuoren kertoman mukaan Elli Tavastähti (1883–1951).[3] *Pääoman* suomennoksen julkaiseminen keskeytettiin vuonna 1914 siksi ajaksi, kun Tavastähti muokkasi käsikirjoituksen vastaamaan Kautskyn sosiaalidemokraattista kansanpainosta.[4] Rjazanovin teokseen toimittaman liitteen suomennosprosessin vaikeudet lykkäsivät muuten jo valmiin suomennoksen ilmestymistä useammalla vuodella. Liitteen suomensi Paavo Warén (1872–1933).[5]

Alkuteoksen sosiaalidemokraattinen kansanpainos (1914) suomennoksen lähtötekstinä

Eurooppalaisen sosiaalidemokratian epäilemättä tunnetuin teoreetikko, Kautsky, toimi vuodesta 1883 vuoteen 1923 Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen teoreettisen pää-äänenkannattajan *Die Neue Zeitin* päätoimittajana. Kautsky luonnosteli SPD:lle useita puolueohjelmia – ennen kaikkea kansainvälisesti vaikutusvaltaisen vuoden 1891 Erfurtin ohjelman yhdessä toisen merkittävän SPD:n ja Toisen internationaalin (1889–1914) teoreetikon ja poliitikon, Eduard Bernsteinin (1850–1932) kanssa. Myös Suomen sosialidemokraattinen puolue seurasi ohjelmatyössään Kautskya.

Kautskyn kirjallista toimeliaisuutta ja hänen kansainvälistä vaikutusvaltaansa kuvaa se, että Werner Blumenberg (1960, 8) listaa kokoamassaan Kautskyn bibliografiassa 1800 nimekkeen lisäksi 200 uusintapainosta ja 900 käännöstä. Kautskya voidaan myös pitää Engelsin manttelinperijänä Marxin tekstien toimittajana. Hän julkaisi tunnetusti Marxin vuosien 1862–3 käsikirjoitukset vuosien 1905 ja 1910 välillä otsikolla *Lisäarvoteorioita*. Niinpä ei ole yllättävää, että Saksan sosiaalidemokraattinen puolue tilasi juuri Kautskylta *Pääoman* kansanpainoksen (Vollgraf 1998, 62), jonka oli määrä ilmestyä Marxin kuoleman kolmikymmenvuotispäivän kunniaksi (Langkau 1983, 105).

---

3 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946. Tavastähti oli vuoteen 1906 asti sukunimeltään Tawaststjerna ja vuodesta 1929 alkaen Hiidenheimo.

4 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946.

5 Suomalaisen kirjallisuuden seura 1920, 608; Työväen arkisto. 07. Työväen Sanomalehti Oy. D1. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosi- ja tilikertomus 23 tilivuodelta. V. 1917: Työväen kirjapaino 1918, 25.

Samaa juhlavuotta silmällä pitäen Wienissä luonnosteltiin ensimmäistä Marxin ja Engelsin koottujen teosten laitosta. Asialla olivat itävaltalaisen sosiaalidemokratian merkittävimpiin teoreetikoihin lukeutuneet Karl Renner (1870–1950), Max Adler (1873–1937), Otto Bauer (1881–1938) ja Rudolf Hilferding (1877–1941), sekä heidän lisäkseen Wienissä oleskellut venäläisemigrantti Rjazanov. (Langkau 1983.) Nämä niin kutsutut austromarxistit olivat Michael Krätken (2015, 31) sanoin ensimmäisiä, jotka kehittivät marxismia kriittisen yhteiskuntatieteen suuntaan ja sovelsivat Marxin teoriaa aikansa empiirisiin kysymyksiin. Moni tämän suuntauksen tunnetuimmista teoreetikoista kohosi Itävallan sosiaalidemokraattisen puolueen johtopaikoille ja aina valtionjohtoon saakka.

Joukon emigranttijäsen Rjazanov (syntyjään Goldendach) oli venäläinen vallankumouksellinen, joka oli viettänyt vuosien 1900 ja 1917 välillä suurimman osan ajastaan Keski-Euroopassa. Hän oli opiskellut Wienissä taloustieteilijä Carl Grünbergin (1861–1940) oppilaana, ja kirjoittanut tämän toimittamaan lehteen *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung* (Hecker 2010, 132). Rjazanov, joka oli tuottelias kirjoittaja, oli myös kirjoittanut Kautskyn toimittamaan *Die Neue Zeit*iin, eivätkä hänen saavutuksensa Marxin tekstien toimittajana kalpene Kautskyn saavutuksille.

Wienissä suunniteltu Marxin ja Engelsin koottujen teosten laitos ei toteutunut, mutta Rjazanov päätyi toimittamaan Kautskyn kansanpainokseen liitteen, joka sisälsi henkilö- ja asiahakemiston, teoksessa mainittujen teosten ja sanomalehtien, vieraskielisten sanojen ja käytettyjen mittayksiköiden luettelot. Kansanpainoksen kustantajaksi oli lupautunut *Die Neue Zeit* -lehden kustantaja, sosiaalidemokraattien kansanedustajan Johann Heinrich Wilhelm Dietzin (1843–1922) kustantamo J.H.W. Dietz Nachfolger (ks. Langkau 1983; Vollgraf 1998, 62). Kustantamon ajatuksena oli saattaa *Pääoma* laajemmin lukevan (työläis)yleisön saataville. Alkuperäisen kustantajan Meißnerin julkaisemana teos ei nimittäin ollut ainoastaan loppuunmyyty ja kallis hankkia, vaan maallikolle hankalasti lähestyttävä muun muassa siksi, että Marx siteerasi muiden kirjoittajien teoksia alkukielillä – ja vieläpä useista eri kielistä (Kautsky 1914, XIII).

Pian kansanpainoksen ilmestymisen jälkeen Kautskylle tuli muita kiireitä. Kun SPD:n kansanedustajien enemmistö oli liittovaltiopäivillä kääntynyt puoltamaan ensimmäisen maailmansodan sotalainoja, Kautsky erosi SPD:stä ja liittyi sotaa vastustaneita sosiaalidemokraatteja leiriinsä koonneeseen USDP:hen [Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands].

Lokakuun vallankumous aiheutti puolestaan välien katkeamisen Vladimir Leninin (1870–1924) kanssa, sillä Kautsky ei hyväksynyt bolševikkien poliittista strategiaa eikä uskonut työväestön johtaman demokratian rakentamisen mahdollisuuteen

autokraattisesti johdetussa, vielä teollistumattomassa maassa (ks. esim. Van der Linden 2007, 12–13). Kun USPD sitten omaksui myönteisen kannan Kautskyn arvostelemaan Neuvostoliittoon ja bolševikkien poliittiseen strategiaan, tämä jätti puolueen ja palasi SPD:hen. Lenin puolestaan vastasi Kautskyn arvosteluun kirjoituksellaan *Proletaarinen vallankumous ja luopio Kautsky* (1918). Viimeistään stalinismi teki Kautskysta Neuvostoliiton kommunistisen puolueen NKP:n ja sen johtaman Kominternin veriviholliseen.

Leninin teksti ilmestyi samana vuonna kuin *Pääoman* suomennoksen viimeinen vihko, eli vuonna 1918. Leninin hyökkäys ennakoi myös *Pääoman* suomenkielisessä vastaanotossa täyskäännöstä kautskylaisesta sosiaalidemokratiasta kohti Neuvostoliiton viralliseksi valtioideologiaksi 1920-luvun kuluessa muotoiltua marxismi-leninismiä. Helmikuun ja lokakuun vallankumouksilla oli kaiken kaikkiaan syvälliset vaikutukset Suomen työväenliikkeeseen ja sen hankkeisiin. *Pääoman* suomennoshanke oli käynnistynyt vuonna 1908. Vajaa kymmenen vuotta hankkeen alkamisesta, alkuvuodesta 1917 suomennoksesta oli ilmestynyt vain yksi vihko. Suurin osa *Pääoman* suomennoksesta ilmestyi vasta helmikuun vallankumouksen jälkeen, kevään 1917 aikana. Samaan aikaan, toukokuussa 1917 Suomen pankki valitsi Gyllingin pankkivaltuuston puheenjohtajaksi. Heinäkuussa eduskunta sääti valtalain, jonka mukaan se käytti Suomessa korkeinta valtaa. Aleksandr Kerenskin (1881–1970) hallitus ei hyväksynyt valtalakia ja hajotti eduskunnan. Viimeinen vihko ei vieläkään ollut ilmestynyt, kun lokakuussa järjestetyissä eduskuntavaaleissa SDP menetti enemmistönsä ja eduskuntaan valittu Louhivuori nousi Pehr Evind Svinhufvudin (1861–1944) porvarillisen senaatin senaattoriksi.

Jo ennen yhteisen julkaisuprojektin valmistumista, tammikuussa 1918 *Pääoman* suomentanut Louhivuori ja käännöstä hänen kanssaan yhdessä ”pitkissä istunnoissa”[6] ennen vuotta 1914 tarkistaneet Gylling ja Kuusinen joutuivat vastakkaisille puolille verisessä sisällissodassa. Gylling ja Kuusinen nimitettiin jäseniksi punaisen Suomen kansanvaltuuskuntaan, mutta Louhivuori piiloutui Helsinkiin eikä liittynyt Vaasan valkoiseen senaattiin. Piilotellessaan hän kirjoitti sisällissotaan johtaneista tapahtumista analyysin, jossa hän tapahtumia suhteellisen rauhallisesti puntaroivan tekstinsä lomassa myös kutsui yhteistyökumppaneitaan marraskuun sosialisteja ”henkisesti rappeutuneiksi olioiksi” (Louhivuori 1920, 31).

6 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12. 1946.

Sosiaalidemokraattinen Työväen Sanomalehti Oy sai *Pääoman* ensimmäisen osan viimeisen vihkon julkaistuksi vasta vuoden 1918 lopulla.[7] Lähes 38 000 kuolonuhria – näistä 85 % punaisia (Tepora ja Roselius 2014, 2) – vaatineen sisällissodan jälkeen kustantamon toiminta oli lamaantunut.[8] Kuten Silvonen (2013b, 34) on huomauttanut, porvarillisten ja sosialististen oppineiden yhteistyönä toteutettu suomennoshanke valmistui siis kreivin aikaan. Sodan jälkeen moinen yhteistyö tuskin olisi tullut kyseeseen, kuten Louhivuoren kommentti yhteistyökumppaneistaan osoittaa.

Toinen suomenkielinen painos (1933)

Silvonen on tuonut esille Gyllingin osuutta myös *Pääoman* toisen suomenkielisen laitoksen julkaisussa. Tämä painos, joka tosin harvoin sattuu suomalaisen lukijan käsiin, ilmestyi vuonna 1933 Suomen itärajan takana, Karjalan autonomisessa sosialistisessa neuvostotasavallassa (Karjalan ASNT). Sisällissodan jälkeen Neuvosto-Venäjälle kutsuttu Gylling toimi vuodesta 1920 Karjalan työkansan kommuunin johtajana. Vuonna 1923 kommuunin korvanneen Karjalan ASNT:n päämiehenä hän toimi aina vuoteen 1935 saakka. Gyllingin toiveen mukaisesti suomen kielestä tuli tasavallan hallintokieli (Kangaspuro 2000, 76). Ajatuksena oli, että suomenkielinen tasavalta toimisi näin vallankumouksen kehtona pohjolassa (emt., 76). Karjalan ASNT:n suomalaistaminen eteni aluksi vauhdikkaasti, ja Kustannusosuuskunta Kirja julkaisi suomenkielisiä sanomalehtiä ja suuret määrät suomenkielistä kirjallisuutta, muiden muassa Marxia ja Engelsiä (Kruhse & Uitto 2008, 26). Gyllingin hanke joutui pian kuitenkin vastatuuleen.

Kun *Pääoman* toinen suomenkielinen laitos ilmestyi Valtion Kustannusliike Kirjaksi nimensä muuttaneen, osuuskunnasta valtionyhtiöksi muutetun kustantamon kustantamana vuonna 1933, Josif Stalin (1878–1953) oli jo päässyt tukevasti kiinni vallankahvaan. Ilmapiiri sekä Neuvostoliiton sisä- että sen ulkopolitiikassa oli kiristynyt (Kangaspuro 2000, 32). Myös Neuvostoliiton suhteet Suomeen olivat muuttuneet. Jos Gyllingin johtama autonominen suomenkielinen tasavalta Suomen rajan kupeessa oli aiemmin näyttänyt Neuvostoliiton näkökulmasta mahdollisuudelta – olisihan vallankumous saattanut levitä Karjalan ASNT:stä länteen päin – oli suomenkielinen väestö oikeiston käsissä olevan ja Saksan mahdolliseksi

7 Työväen arkisto. 07. Työväen Sanomalehti Oy. D1. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosi- ja tilikertomus 24 tilivuodelta. V. 1918. Työväen kirjapaino 1919, 21.

8 Työväen arkisto. 07. Työväen Sanomalehti Oy. C4. Työväen sanomalehti Oy:n johtokunnan pöytäkirja 20.4. 1918.

liittolaiseksi määritellyn Suomen rajalla alkanut vaikuttaa mahdollisuuden sijaan uhalta (Kangaspuro 2000, 287–288). Suomenkielinen autonominen tasavalta rajan pinnassa houkutteli Neuvostoliiton länsirajan takana oikeistolaisen suur-Suomi-ideologian kannattajia. Suomi alkoi vaikuttaa potentiaaliselta vihollismaalta, ja kielipolitiikka Karjalassa muuttui radikaalisti (ks. Kruhse ja Uitto 2008, 32). Vaikka suomen kieli oli alun perin hyväksytty Karjalan ASNT:n hallintokieleksi, stalinistinen hallinto leimasi Gyllingin suomalaisen kielipolitiikan nyt vastavallankumoukselliseksi ja suursuomalaiseksi sovinismiksi (Kangaspuro 2000, 288).

Marx-Engels-Lenin-instituutin alkukielinen kansanpainos (1932)

Pääoman toinen suomenkielinen painos, joka ilmestyi keskellä kiristyvää ilmapiiriä vuonna 1933, ei ymmärtääkseni kuitenkaan ensi sijassa liittynyt Gyllingin kielipoliittisiin tavoitteisiin Neuvosto-Karjalassa. Pikemminkin suomennos ilmestyi osana Marx-Engels-Lenin-instituutin hanketta, jossa Kautskyn kansanpainokselle tuotettiin virallinen marxistis-leninististä ideologiaa propagoiva vastine. Kautskyn kansanpainoksesta oli nimittäin ilmestynyt vuonna 1920 myös venäjänkielinen käännös, josta oli otettu useampi uusintapainos. Kautskyn yhdessä poikansa Benedikt Kautskyn (1894–1960) kanssa toimittamat *Pääoman* toisen ja kolmannen osan alkukieliset kansanpainokset ilmestyivät puolestaan vuosina 1926 ja 1929 Berliinissä. Koska Kautsky oli arvostellut bolševikkien vallankumousta, NKP:n johto kohteli häntä Neuvostoliiton vihollisena. Niinpä Kautskyn kansanpainoksen suosio muodostui puolueen ideologeille ongelmaksi.

Kun neuvostomarxilainen vastine Kautskyn kansanpainokselle vihdoin vuonna 1932 ilmestyi, heti sen esipuheen ensi riveillä hyökättiin Kautskya vastaan. Kirjoitus tietenkin sivuutti täydellisesti kahden kansanpainoksen yhteisen historian, joka liittyy ennen kaikkea Rjazanovin elämäntyöhön.

Rjazanov oli palannut monen muun maanpaossa oleskelleen sosiaalidemokraatin tapaan Venäjälle vuonna 1917. Vuonna 1920 hän perusti Moskovaan Marx-Engels-instituutin (MEI), jonka yhdeksi tehtäväksi hän asetti Marxin ja Engelsin kirjoitusten toimittamisen ja julkaisemisen (Rokitjanskij 2001). Kommunistinen internationaali päätti vuonna 1924 Marxin ja Engelsin koottujen teosten julkaisemisesta saksan ja venäjän kielillä (Vollgraf 1999, 78). Työhön palkattiin Rjazanovin MEI (Hecker 2010, 134). Samana vuonna instituutti sai valtiollisen aseman ja se asetettiin NKP:n keskuskomitean alaisuuteen. Vaikka Saksan sosiaalidemokraatit ja Neuvostoliiton kommunistinen puolue suhtautuivat toisiinsa vihamielisesti, oli Rjazanov Heckerin (2010, 134–35) mukaan kuitenkin jo ehtinyt solmimaan sopimuksen SPD:n kanssa siitä, että Marxin ja Engelsin kirjallinen jäämistö toimitet-

taisiin Moskovaan. Rjazanovia auttoi myös häntä Wienissä opettanut Grünberg, joka toimi vuodesta 1924 alkaen Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin johtajana. Tässä roolissaan Grünberg vastasi Marxin ja Engelsin kirjallisten jäämistöjen kopioimisesta Rjazanovin toimittamaa Marxin ja Engelsin teosten kokonaiseditiota *Marx-Engels-Gesamtausgabea* (MEGA) varten (Hecker 2010, 134). MEGA, jonka ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1927, oli siis alkuvaiheessaan vielä riippuvainen kommunistisen internationaalin, Saksan sosiaalidemokraattisen puolueen ja Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin yhteistyöstä. SPD piti hallussaan suurta osaa Marxin ja Engelsin kirjallisesta jäämistöstä, Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutti tarjosi projektin käyttöön ammattitaitoista henkilökuntaa ja neuvostohallinto puolestaan rahoitti projektia muun muassa palkkaamalla sille ulkomaankirjeenvaihtajia. (Hecker, Sperl & Vollgraf 2000; Hecker 2010, 134.)

Työväenliikkeen hajoaminen keskenään vihamielisiin leireihin, neuvostomieliseen kommunismiin ja sosiaalidemokratiaan, mutkisti hyvin alkanutta Marxin ja Engelsin teosten julkaisuprojektia. MEI:n ongelmaksi muodostui se, ettei instituutti ollut olemassa marxismi-leninismin propagointia varten, kuten Hecker (2010, 135) muistuttaa. Stalin ei arvostanut MEI:tä tutkimusinstituuttina, jonka tehtävänä oli Marxin ja Engelsin tekstien toimittaminen ja niiden aatehistorian tutkimus. Rjazanov onnistui kuitenkin jonkin aikaa puolustamaan instituuttia Stalinia ja muita puoluebyrokraatteja vastaan (emt, 135). MEI:n oli tarkoitus tuottaa *Pääomasta* uusi kansanpainos, jota instituutissa valmistelivat vuonna 1930 Kurt Nixdorf (1903–1937) ja Valerie Kropp sekä luultavasti myös Fritz Sauer (Kuczynski 2014). Projekti kuitenkin keskeytettiin jo seuraavana vuonna. MEI yhdistettiin Lenin-instituuttiin ja sen tehtäväksi tuli marxismi-leninismin propagointi (emt., 202). Toista sataa instituutin työntekijää erotettiin menševikkien kannattamisesta syytettyinä (Vollgraf 1999, 79). Rjazanov erotettiin ja vangittiin syytettynä "vastavallankumouksellisesta toiminnasta". Näin muodostetun MELI:n johtajaksi valittiin Vladimir Adoratski (1878–1945).

NKP tilasi MEI:n "puhdistuksen" lykkäämän kolmiosaisen kansanpainoksen stalinisoidulta MELI:ltä. Teoksen oli määrä ilmestyä kokonaisuudessaan vuonna 1933, jolloin tulisi kuluneeksi puoli vuosisataa Marxin kuolemasta. Päävastuu toimitustyöstä annettiin saksalaisemigrantti Karl Scmidtille (1887–1938), joka toimitti teosta maanmiestensä Horst Fröhlichin (1891–1943) ja Walter Haenischin (1906–1938) kanssa (Vollgraf 1999, 79–80). Keväällä 1932 Berliinissä ilmestyneen kansanpainoksen ensimmäisen niteen teksti perustuu Engelsin vuoden 1890 neljänteen saksankieliseen painokseen. Kautsky oli puolestaan käyttänyt Marxin itsensä julkaisukuntoon saattamaa toista painosta vuodelta 1872, ottaen enemmän huomioon Marxin ranskannokseen (1872–1875) tekemiä muutoksia kuin mitä

Engels oli tehnyt. Kysymys siitä, mitä Marxin ja Engelsin elinaikana toimitettua editiota tulisi käyttää, politisoituikin yllättävän voimakkaasti tulevien vuosikymmenten kuluessa. Neuvostoliitossa tai sen johtamassa Kominternissa MELI:n toimitusperiaatteita ei kuitenkaan koskaan kyseenalaistettu, sillä MELI toimi suoraan NKP:n keskuskomitean alaisuudessa, ja kansanpainoksen katsottiin kommunistileirissä kantavan puolueen virallista leimaa (Kuczynski 2014, 304). MELI:n kansanpainos toimi myös useiden käännösten pohjana – puhuttiinhan Neuvostoliitossa lukuisia eri kieliä. Seuraavana vuonna se julkaistiin myös Karjalan ASNT:n hallintokielellä eli suomeksi. Kyseessä ei kuitenkaan ollut uusi suomennos, vaan Louhivuoren suomennoksen uudelleenjulkaisu muokattuna.

Kuten muiden muassa Richard Sperl (2016, 20) on aiemmin alleviivannut, MELI:n kansanpainoksen esipuheen kärkenä on hyökkäys Kautskyn kansanpainosta vastaan. Kautskysta käytetään tekstissä sellaisia pejoratiivisia nimityksiä kuin ”sosiaalifasismin ’teoreetikko’” (Adoratskij 1932, 8), ”harmonia-apostoli” (emt., 16), ”opportunisti” (emt., 20), tai ”marxismin vääristelijä” (emt., 20). Kuten Sperl (2016, 20) toteaa, sen lisäksi, että Adoratskin allekirjoittama esipuhe leimaa Kautskyn Marxin vääristelijäksi, se korostaa Marxin, Engelsin ja Leninin ajattelun yhdenmukaisuutta ja peräänkuuluttaa kommunistisen puolueen ehdotonta tulkintamonopolia *Pääomaan*. MELI:n kansanpainoksen kynnystekstit kehystävät Marxin tekstin näin ollen sangen eri tavalla kuin Kautskyn vuonna 1914 ilmestynyt, sävyltään asiallinen kansanpainos, johon myös vuosina 1913–1918 ilmestynyt *Pääoman* ensimmäisen osan ensimmäinen suomenkielinen laitos suurimmaksi osaksi perustuu. Rjazanov oli kirjoittanut Kautskyn kansanpainoksen liitteeseen laatimassaan allografisessa[9] esipuheessa, että ”K. Kautskyn ’Marxin taloudelliset opit’ on lukuisissa painoksissa levinnyt työväen keskuuteen. Sitä mukaa on myöskin vuosi vuodelta kasvanut niiden ’kansaan’ kuuluvien lukijain joukko, jotka ovat uskaltaneet ryhtyä itse ’Pääomaa’ lukemaan” (Rjasanoff 1918, 5.) Gylling kirjoittaa puolestaan Marx-Engels-Lenin-instituutin kansanpainokseen perustuvan suomenkielisen edition esipuheessa, että: ”suosittelemme työläislukijoille”, että he aluksi lukevat ”Leninin kirjoittaman Marx’in elämäkerran ja yleiskatsauksen hänen oppeihinsa” (Gylling 1933, 8). Lenin puolestaan kirjoittaa kyseisessä tekstissä, joka on ilmestynyt suomeksi *Pääoman* ensimmäisen osan vuoden 1933 painoksen lisäksi myös vuonna 1948 ilmestyneessä kolmannessa suomenkielisessä painoksessa, että ”nykyiseen

9 Genette (1987, 9) kutsuu jonkun muun kuin tekijän itsensä laatimia esipuheita allografisiksi. Tässä tapauksessa kyse on myös tekijään nähden postuumista esipuheesta, johon tekijä, eli Marx, ei ole voinut vaikuttaa.

opportunismiin sen pääedustajan, entisen marxilaisen K. Kautskyn hahmoon sopii täydelleen Marxin antama porvarillisen asenteen luonnekuva" (Lenin 1948, 32).

Kautsky nitistettiin MELI-kansanpainoksen kynnysteksteissä sanoin, mutta hänen kanssaeditorinsa Rjazanov – kuten hänen instituuttinsakin – tuhottiin sen sijaan tulevien vuosien kuluessa teoin. Yksi Rjazanovia vastaan esitetyistä syytöksistä oli vastavallankumouksellisen toiminnan lisäksi Marxin tyttärelleen Jennylle osoittaman kirjeen piilottaminen (Hecker 2010, 139). Kirjeessä Marx nimittäin esitti tyttärelleen tympeän arvion nuoren Kautskyn "keskinkertaisesta" ja "poroporvarillisesta" persoonallisuudesta (MEW 35, 178). Saattaa arvata, että kirje kuului stalinistisen propagandakoneiston kalleimpiin aarteisiin.

Stalinisoitu MELI ei ainoastaan katkaissut suhteitansa Saksan sosiaalidemokraattiseen puolueeseen, vaan se myös irtisanoi ulkomaankirjeenvaihtajansa. MEGA-projekti, joka ei olisi voinut käynnistyä ilman MEI:n yhteistyötä SPD:n ja Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin kanssa, keskeytettiin toiseen maailmansotaan mennessä. Vaikka myös MELI:n kansanpainoksella on siis esihistoriansa Rjazanovin aiemmin Itävallan ja Saksan sosiaalidemokraattipiireissä hankkimassa osaamisessa, näyttäytyi Kautskyn ja Rjazanovin yhteistyö mahdottomuutena – puhumattakaan Rjazanovin yhteistyöstä SPD:n tai Frankfurtin sosiaalitutkimuksen instituutin kanssa. "Karl Marx -vuoden" 1933 motto kuuluikin "Marx kuuluu meille!" (Hecker 2003, 228; Hecker 2010, 140).

Pääoman toisen suomenkielisen painoksen taustalla on siis neuvostoliittolainen suurhanke. MELI:n kansanpainoksen suomennoksesta vastasi Karjalan ASNT:ssä Kuusisen lanko, kommunistisen maatalouskorkeakoulun johtaja Väinö Kangas (1903–1937) (Kangaspuro 2000, 327). Kangas tarkisti Louhivuoren suomennoksen ja teki siihen joitakin muutoksia. Hän ymmärtääkseni myös suomensi MELI:n laatimat asia- ja henkilöhakemistot, sekä muut teokseen sisältyvät liitteet. Liitteiksi oli MELI:n kansanpainokseen valittu Marxin, Engelsin ja Leninin ajattelun ykseyttä alleviivaten Marxin ja Engelsin *Pääomaan* liittyvää kirjeenvaihtoa sekä Leninin teksti "Karl Marx", jonka suomennoksen pohjana näyttää olevan Fitschburgissa Massachusettsissa vuonna 1918 julkaistu käännös.

Gylling (1933) kirjoitti laitokseen Adoratskin esipuheen pohjalta lyhyen suomenkielisen esipuheen. Samoin kuin Adoratskin esipuhe, on Gyllinginkin teksti ennen kaikkea hyökkäys Kautskya, tämän kansanpainosta ja sosialidemokraatteja vastaan. Gyllingin aiemmin, vuonna 1914, päähänsä saama ajatus, että *Pääoman* suomennos olisi sittenkin tehtävä Kautskyn toimittaman vuonna 1914 ilmestyneen painoksen pohjalta oli epäilemättä muodostunut Gyllingille ongelmaksi (Silvonen 2013a, 20; Kangaspuro 2000, 294). Stalinismin ajan kiristyvän ilmapiirin huomioon ottaen on helppo ymmärtää, miksi Gylling (1933, 8) moitti esipuhees-

saan Louhivuoren suomennosta ”useista pahoista ja harhaanjohtavista virheistä”. Gylling väitti, että ”kokonaisia sivuja” oli ”ollut uusittava”, sillä ensimmäisessä painoksessa oli noudatettu ”Kautskyn omavaltaista kansantajuistuttamista” (emt., 8). Alun perin Engelsin neljännen edition (1890) pohjalta suomennetun tekstin muokkaaminen Kautskyn kansanpainoksen mukaiseksi kesken kirjan kustannusprosessin oli kuitenkin ollut Gyllingin itsensä idea (Silvonen 2013a, 19). Muokkaushanke oli vieläpä viety läpi, vaikkei Louhivuori ollut suostunut enää muokkaamaan valmiiksi saamaansa suomennosta.[10] Gylling mitä ilmeisimmin myös suurenteli Kankaan suomennokseen tekemiä ”korjauksia”, sillä Louhivuori vertasi myöhemmin omaa suomennostaan vuoden 1933 uusintapainokseen, ja totesi Kankaan siihen tekemät muutokset pieniksi.[11]

Gylling erotettiin kaksi vuotta teoksen ilmestymisen jälkeen. Kangas vangittiin ja teloitettiin vuonna 1937, Gylling seuraavana vuonna (Lahti-Argutina 2001, 191). *Pääoman* toisen suomenkielisen laitoksen 5000 kappaleen painos tuhottiin. Samoin kävi Pauli Kruhsen ja Antero Uiton (2008, 54) arvion mukaan 1,5 miljoonalle muulle Neuvosto-Karjalassa julkaistulle suomenkieliselle niteelle. Samoin kuin *Pääoman* ensimmäinen suomennos, myös Karjalan editio näyttää siis ilmestyneen viimeisellä mahdollisella hetkellä ennen katastrofia.

Suomen kommunistinen puolue vaikeni siitä tosiasiasta, että suuri osa suomalaisista punaisista, jotka olivat paenneet sisällissodan jälkeen itärajan taakse, kuoli Stalinin vainoissa. Kuten Silvonen (2013a, 20) huomauttaa, Gyllingin esipuhe on leikattu pois Helsingin Työväenliikkeen kirjaston kokoelmasta löytyvästä SKP:n leimalla varustetusta niteestä. Sisällysluettelosta hänen nimensä on vedetty yli mustalla tussilla. Uskoisin, että syy esipuheen sensuroimiseen lienee kuitenkin asian häpeällisyyden sijaan pikemminkin NKP:n ja sen johtaman Kominternin politiikan jyrkkä käänne vuonna 1934. MELI:n vuoden 1932 esipuheessa Kautsky nimittäin leimattiin Kominternin politiikan mukaisesti ”sosiaalifasistiksi” (Adoratskij 1932). Gylling (1933, 7) toisti tuomion esipuheessaan, jossa kutsui Suomen SDP:tä ”sosiali-fasistiseksi”. Kuten tunnettua, työväenliikkeen riitaisuus edesauttoi natsien valtapyrkimyksiä. Vuonna 1929, muutamaa vuotta ennen natsipuolueen valtaannousua, myös Saksan kommunistinen puolue oli julistanut ”sosiaalifasistit” päävihollisekseen (Faulenbach 2004, 104). Wienissä ja Berliinissä vuonna 1932 ilmestyneen MELI:n kansanpainoksen kolmas osa ei voinut enää vuonna 1933 ilmestyä Berliinissä, sillä natsipuolue tuhosi teoksen kustantaneen kustantamon sa-

10 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12. 1946.

11 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12. 1946.

moin kuin sen painaneen kirjapainon (Hecker 2003). Kahtena niteenä painetun kolmannen osan ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1933 Oslossa ja Leningradissa ja sen toinen nide Oslossa. Teoksen tekijänoikeudet siirtyivät Wienissä sijaitsevalta Verlag für Literatur und Politik:ilta sveitsiläiselle Ring Verlagille (Vollgraf 1999, 94). Vasta seuraavana vuonna, vuonna 1934 NKP käänsi kelkkansa ja luopui katastrofaaliseksi osoittautuneesta, työväenliikettä entisestään pirstoneesta politiikastaan. Se teki kurssissaan täyskäännöksen, ja ryhtyi suosittelemaan kommunistisille puolueille kansanrintamapolitiikkaa. Näiden olisi siis pyrittävä yhteistyöhön sosiaali- ja liberaalidemokraattisten puolueiden kanssa fasistien valtapyrkimyksien pysäyttämiseksi. Niin Gyllingin kuin Adoratskinkin allekirjoittamat, voimakkaasti päivänpolitiikkaan kantaa ottavat esipuheet vanhenivat siis nopeasti.

Pääoman suomennoshistoriassa heijastuu siis kansainvälisen työväenliikkeen piirissä käyty kilpailu siitä, kenelle Marx klassikkona kuului, neuvostomarxisteille vai sosiaalidemokraateille. Siinä missä Louhivuoren suomennos mukautettiin Kautskyn kansanpainokseen, seurasivat toinen ja kolmas suomenkielinen laitos neuvostoideologian mukaista MELI-editiota. *Pääoma*n suomenkielinen vastaanotto siirtyi Gyllingin vanavedessä kautskylaisuudesta marxismi-leninismin suuntaan. Palaan tähän kolmatta suomenkielistä painosta käsittelevässä osiossa. Sitä ennen teen kuitenkin lyhyen katsauksen kilpailuun vuonna 1932 liittyneeseen osapuoleen, jota nimitän antistalinistiseksi radikaalivasemmistoksi. Lähes samanaikaisesti MELI:n kansanpainoksen kanssa ilmestyi nimittäin saksalaisen filosofin ja oikeustieteen professorin, bolševikkien ja stalinismin varhaisen kriitikon Karl Korschin kansanpainos.

Korschin kansanpainos (1932)

Vain kuukautta MELI:n kansanpainoksen jälkeen ilmestyi Kautskyn kansanpainokselle vaihtoehto myös yhdeltä Neuvostoliitosta riippumattoman radikaalivasemmiston johtavalta saksalaiselta teoreetikolta, vuodesta 1923 Jenan yliopistossa oikeustieteen professorina työskennelleeltä Korschilta.

Ennen Marxin tuotantoon tutustumista nuori Korsch oli vaikuttunut fabianilaisesta sosialismista ja saksalaisesta vuoden 1918 vallankumousyritystä edeltäneestä vasemmistososialismista. Erityisesti jälkimmäinen teki häneen pysyvän vaikutuksen, ja koko uransa ajan hän piti työläisneuvostoja sosialistisen demokratian perustana (Kellner 1974). Vuonna 1919 Korsch oli Kautskyn tapaan liittynyt USPD:hen, mutta vuosina 1921–1926 Korschin uralla oli Douglas Kellnerin (1974, 51) sanoin "ortodoksikommunistinen välinäytös". Näinä vuosina Korsch nimittäin kuului Saksan kommunistiseen puolueeseen (*Kommunistische Partei Deutschlands*,

KPD), jossa hän Kellnerin arvion mukaan noudatti jonkin aikaa Moskovalle sangen myötäsukaista linjaa. Arvosteltuaan sitten kuitenkin NKP:n sanelupolitiikkaa Kommunistisessa internationaalissa eli Kominternissa, Korsch sai kimppuunsa Kominternin puheenjohtajan Grigori Zinovievin (1883–1936) ja muita NKP:n johtohahmoja. Yhteenoton jälkeen Korschista tuli Kellnerin sanoin ”yksi stalinististen lokakampanjoiden ja puhdistuksien ensimmäisistä uhreista” (emt., 62). Korsch erotettiin Saksan kommunistisesta puolueesta vuonna 1926 ja hänet leimattiin yhdeksi KPD:n ja kommunistileirin vihollisista. Korsch puolestaan katsoi, että leninismistä oli stalinistisen puoluejohdon käsissä tullut maan työväestöä alistavan poliittisen eliitin yksinvaltaa legitimoivaa ideologiaa (emt., 62).

Korschin kansanpainoksen kustansi berliiniläinen Gustav Kiepenheuer Verlag, sellaisten vasemmistoälykköjen kuin Bertolt Brecht (1898–1956), George Bernard Shaw (1856–1950) tai Anna Seghers (1900–1983) kustantaja.[12] Korsch valitsi kansanpainoksensa pohjaksi Marxin itsensä toimittaman toisen saksankielisen edition. Toisin kuin Engels ja Kautsky, hän otti Marxin ranskankieliseen painokseen tekemiä muutoksia huomioon vain hyvin vähän. Korsch (1932, 13) nimittäin piti ohjenuoranaan Marxin ajatusta *Pääomasta* ”taiteellisena kokonaisuutena” (MECW 42, 173), ja hän katsoi, että tällaiset muutokset rikkoisivat tuon kokonaisuuden.

Kommunistileirille Korschin kansanpainos oli luonnollisesti kauhistus. MELI:n kansanpainoksen esipuheessa Korschin vielä ilmestymätöntä painosta ei ollut mahdollista tyrmätä, mutta se tuomittiin nopeasti toisaalla (ks. Duncker 1932). Jos Kautskyn kansanpainoksen reseptio jäi ensimmäisen maailmansodan puhkeamisen vuoksi vaisummaksi kuin se olisi toisenlaisissa olosuhteissa voinut olla, myös Korschin editio kärsi vastaavanlaisen kohtalon. Samoin kuin MELI:n kansanpainos, se nimittäin ilmestyi Berliinissä vain vuotta ennen natsien kirjarovioita. Molemmat *Pääoman* kansanpainokset joutuivat lähes suoraan painosta saavuttuaan kiellettyjen kirjojen listalle. Kaikki Marxin ja Engelsin kirjoitukset hävitettiin kirjakaupoista ja kirjastoista ja niiden hallussapito saattoi olla hengenvaarallista (Sperl 2016, 22). Kautskyn kustantaja J.H.W. Dietz Nachfolger lakkautettiin juridisesti vuonna 1934 ja sen omaisuus, esimerkiksi arkistot, tuhottiin (Heidermann 2006, 79). Suuri osa Korschin kansanpainoksen kustantajan Kiepenheuer Verlagin kustannusohjelmasta kiellettiin. Korsch pakeni valtiopäivätalon tulipalon yönä Tanskan ja Englannin kautta Yhdysvaltoihin, jossa hän työskenteli muun muassa maanpakoon joutuneessa Frankfurtin sosiaalitutkimuksen

12 Näistä Korschin ystävä Brecht puolusti Neuvostoliiton stalinistista valtiokehitystä Korschia edustaneen henkilöhahmon ”Ko’n” arvostelua vastaan teoksessaan *Me-ti: käänteiden kirja* (Brecht 1998, 59–60).

instituutissa (*Institute for Social Research*). Korsch kuoli maanpaossa vuonna 1961. Wienissä elänyt Kautsky pakeni Saksan miehitettyä Itävallan vuonna 1938 Hollantiin, jossa hän kuoli samana vuonna.

Moskovassa MELI ”puhdistettiin” uudelleen vuonna 1936 (Sperl 2016, 23). Suurin osa sen ulkomaalaisista työntekijöistä teloitettiin ”vakoojina” (Hecker 2010, 140). Teloitettujen joukossa oli Rjazanovin lisäksi myös MELI:n kansanpainoksen vastaava toimittaja Schmidt ja hänen maanmiehensä Haenisch. Fröhlich luovutettiin Saksaan, jossa hänet murhattiin Golleschaun keskitysleirillä (Vollgraf 1999).[13]

Korschin kansanpainoksella on merkittävä paikkansa Kautskyn ja MELI:n kansanpainosten rinnalla alkuteoksen editiohistoriassa lyhyellä 1900-luvulla. *Pääoman* suomennoshistoriaan Korschin kansanpainos ei kuitenkaan ole vaikuttanut, sillä sisällissodan jälkeen suomeksi on ilmestynyt vain Neuvostoliiton ja sen liittolaismaiden virallisen kustannuspolitiikan mukaisia painoksia Marxin pääteoksesta.

Toinen maailmansota, *Pääoman* ensimmäisen osan kolmas suomenkielinen editio (1948) ja toisen osan ensimmäinen suomennos (1950)

Silloin tällöin *Pääoman* lukijan käteen saattaa edelleen sattua MELI:n kansanpainoksen nide. Tällöin lukija aloittaa Marxin pääteoksen lukemisen Adoratskin sanoista ”*Pääoman* saksankielinen kansanpainos ilmestyy lähes puoli vuosisataa tekijän kuoleman jälkeen” (Adoratskij 1932, 7). Aivan kuin Kautskyn kansanpainosta ei koskaan olisi ollutkaan. Aina lukija ei tule pohtineeksi esipuheen kirjoittajan ja teoksen toimittajan suhdetta ja ajallista etäisyyttä Marxiin. Myös suomennoksen lukijan käsiin sattuu melko usein stalinistisen MELI-edition suomennos. Kyse ei yleensä ole kuitenkaan tässä esitellystä vuoden 1933 Karjalan editiosta, vaan Suomen rajojen sisäpuolella vuonna 1948 ilmestyneestä kolmannesta suomenkielisestä painoksesta.

Pääoman ensimmäisen osan kolmannen suomenkielisen laitoksen toimittivat julkaisukuntoon heti toisen maailmansodan jälkeen SKP:n taustavaikuttaja Tuure Lehén (1893–1976) ja SDP:n vasemman laidan kansanedustajana 1930-luvulla toiminut Mauri Ryömä (1911–1958) (ks. Hanski 2001; Hanski 2006). Akateemisen

13 Ks. myös: https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/karl-schmidt; https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/horst-froehlich.

sosialistiseuran, sen julkaiseman *Soihdun* sekä kirjailija- ja taiteilijayhdistys Kiilan piirissä ennen sotaa toiminut Ryömä oli kääntänyt *Pääoman* toisen osan Vaasan lääninvankilassa, jonne hänet oli Suomen-Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran (SNS) ja sen järjestämien sodanvastaisten mielenosoitusten johtohahmona teljetty jatkosodan ajaksi. Heti vankilasta vapauduttuaan Ryömä ryhtyi yhdessä Kansankulttuuri Oy:n kirjallisen johtajan Lehénin kanssa valmistelemaan toisen osan julkaisua. Lehén oli toiminut sisällissodan aikana punaisten kansanvaltuuskunnan sihteerinä ja talvisodan aikana Terijoen hallituksen ministerinä. Vuonna 1918 hän oli ollut Moskovassa perustamassa Suomen kommunistista puoluetta. Lehén oli puna-armeijan upseeri, ja hän oli osallistunut myös Espanjan sisällissotaan. (Hanski 2001.)

Vuonna 1944 perustettu Suomen kansan demokraattinen liitto (SKDL) sai seuraavana vuonna järjestetyissä eduskuntavaaleissa lähes neljänneksen annetuista äänistä. Lähes suoraan vankilasta eduskuntaan ponnistanut Ryömä lähetti nimensä muuttaneelle Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvaroille (SKEV) anomuskirjeen, jolla hän anoi suomennospalkkion lisäksi myös avustusta *Pääoman* toisen osan painatuskuluihin.[14] Hän ehdotti samalla uusintapainosta ensimmäisestä osasta, olihan sen ensimmäisestä julkaisusta tullut kuluneeksi jo pitkälle kolmattakymmenettä vuotta, eikä *Pääomaa* ollut enää saatavilla suomeksi, kuten myös SKDL:n itäsuomalainen äänenkannattaja *Karjalan kansa* kirjoitti uuden painoksen ilmestyttyä 12.3.1949. SKEV suhtautui hankkeeseen myönteisesti ja kehotti Ryömää tiedustelemaan suomennoksen tekijänoikeuden haltijalta Louhivuorelta, millaista korvausta tämä vaatisi käännöksensä uudelleenjulkaisusta.[15]

Asiaa tiedusteltiin suomentajalta kirjeitse, ja kirjeen saatuaan tuohon aikaan Helsingin Kauppakorkeakoulussa professorina (1938–1952) ja rehtorina (1945–1952) (ks. Kulla 2001) toiminut Louhivuori kävi läpi Kankaan vuonna 1933 muokkaaman version käännöksestään ja katsoi joulukuussa 1946 kirjoittamassaan vastauskirjeessä sen hyvin tehdyksi.[16] Louhivuori piti Neuvostoliitossa tehtyjä muokkauksia ”erittäin varovasti ja keveällä kädellä” tehtyinä. Hän katsoi, että tieteellinen ”terminologia on pidetty jotensakin kauttaaltaan minun käännökseni

14 Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Liite 2. Pöytäkirja 18.12.1945. Mauri Ryömän kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskunnalle 10.9. 1945.

15 Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Pöytäkirja 29.10.1946. Sihteerin kirje Ryömälle 30.10.1946.

16 Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946.

mukaisena" ja sen vuoksi ihmetteli Gyllingin väitettä "useiden pahojen ja harhaanjohtavien virheiden" korjaamisesta.[17]

Louhivuori antoi luvan suomennoksensa uudelleenjulkaisuun, mutta vaati tästä itselleen korvausta. Samalla hän pidätti itsellään tekijänoikeuden seuraaviin painoksiin ja asetti käännöksen muokkauksen ehdoksi sen, että muutoksiin olisi kysyttävä lupa häneltä tai hänen edustajaltaan. Louhivuori nimittäin selitti, että hän ei tuntenut "tri Ryömän perehtyneisyyttä kansantaloustieteelliseen kielenkäyttöön, mitä Marx'in teoksen kääntäminen ehdottomasti vaatii".[18] Louhivuori kertoi myös tiedustelleensa Ryömän *Pääoman* toisen osan suomennoksen tarkistaneelta Lauri Olavi af Heurlinilta (1913–1977) mielipidettä tämän ammattitaidosta. Viimeksi mainittu oli todennut, "ettei hra Ryömä ollut kaikissa kohdin pysynyt tarkoin Marx'in tekstissä, vaan käyttänyt osittain vapaita lausetapoja ja kansanomaisia ilmaisuja käsitteille".[19]

Mitä ensimmäisen osan suomennokseen tulee, Ryömä ja Lehén muokkasivat hieman Louhivuoren käyttämää termistöä (ks. Lehén 1947). Jouluksi 1948 (*Karjalan kansa* 12.3. 1949) ilmestyneessä *Pääoman* ensimmäisen osan MELI:n kansanpainosta seuraavassa niteessä ei mainita Kangasta, vaikka Neuvosto-Karjalan vuoden 1933 editio on selvästi toiminut tämän painoksen pohjana. Kolmanteen suomenkieliseen *Pääoma*-editioon on nimittäin otettu Kankaan kääntämät liitteet – lähes sata sivua kaiken kaikkiaan – lähes sellaisenaan. Kankaan nimen lisääminen Finnan tietueeseen on tapa tehdä oikeutta hänen käännöstyölleen.[20]

Gyllingin vuoden 1933 esipuhe jätettiin kuitenkin kommunistipuolueiden virallisen politiikan mukaisesti tästä painoksesta pois. Kolmen kansanpainoksen tarina oli nimittäin jatkunut toisen maailmansodan jälkeen jaetussa Saksassa. Lähes suoraan painosta kiellettyjen kirjojen listalle joutuneen MELI:n kansanpainoksen uusintapainos ilmestyi Neuvostoliiton miehittämässä Itä-Saksassa vuonna 1947, joskin tällä kertaa ilman vuoden 1932 painoksen sotaisan päivänpoliittista – ja Kominternin muuttuneen politiikan vuoksi nopeasti vanhentunutta – esipuhetta. Tässä suhteessa sitä seurasi myös seuraavana vuonna ilmestynyt suomenkielinen painos, joka muutoin oli päivitetty versio vuoden 1933 Karjalan ASNT:n laitoksesta. Vuoden 1947 MELI-editio toimitti vuoteen 1962 saakka virallisen *Pääoman* edition

17 Emt.

18 Emt.

19 Emt.

20 Olen ilmoittanut Kansallisbibliografiaan, että Väinö Kangas tulisi lisätä teoksen suomentajien joukkoon.

virkaa Neuvostoliitossa, vuonna 1949 perustetussa Saksan demokraattisessa tasavallassa (DDR) sekä näiden liittolaismaissa.

Tässä *Pääoman* editiossa silmään pistää se, että kustantajana mainitaan Kautskyn kansanpainoksen kustantanut sosiaalidemokraattinen J.H.W. Dietz Nachfolger. Kustansiko sosiaalidemokraattinen kustantamo, jota MELI piti vihollisenaan, tosiaan sen kansanpainoksen? Ei, sillä natsit olivat vuonna 1934 lakkauttaneet ja fyysisesti tuhonneet tämän perinteikkään sosiaalidemokraattien kustantamon (Heidermann 2006, 79). Toisen maailmansodan jälkeen DDR:ää hallinnut Saksan sosialistisen yhtenäispuolue (SED) otti kustantamon nimen käyttöönsä, mutta oikeuden päätöksellä se joutui kuitenkin pian luopumaan nimen käyttämisestä (Heidermann 2006, 80–81). Niinpä se perusti samalta kuulostavan kustantamon nimeltä Dietz Verlag, jonka se nimesi Dietzin sukunimikaiman, toisen vasemmistolaisen kustantajan, Karl Dietzin (1890–1964) mukaan. *Pääoman* vuoden 1947 kansanpainos ehti kuitenkin ilmestymään J.H.W. Dietz Nachfolgerin nimellä.

Pääoman toisen osan suomennos, lähtötekstinään MELI:n vuonna 1932 Berliinissä ilmestynyt editio, ilmestyi ensimmäistä kertaa seuraavana vuonna, vuonna 1950. Ryömä kommentoi suomennoksensa ilmestymistä seuraavasti:

> Vaikka tannerilaiset oikeistososiaalidemokraatit ovatkin […] hyljänneet Marxin opetukset […] niin olisi väärin kieltää heiltä määrättyä ansiota ”Pääoman” II kirjan suomalaisen laitoksen ilmestymiseen nähden. – Suomennostyö nimittäin tapahtui suurimmaksi osaksi syksyllä 1940 ja talvella 1941 Katajanokan lääninvankilassa, mihin tannerilaisten johtajien hyväntahtoisella myötävaikutuksella olin joutunut ”hallituksen halventamisesta” ja ”oman turvallisuuteni takia”. Koska tällöin nautin vankeusvangin huomattavia etuja ja sain ulkopuolisen työnantajan kustannuksella tehdä tämän antamaa työtä, saatiin tällaiseksi työksi järjestettyä juuri ”Pääoman” toisen kirjan suomentaminen. Tämä työ vaatikin tarkkaan ne noin 6 kk, jotka minulla oli ilo majailla Katajanokan vankilan pohjakerroksessa, vankilan johtajan silloin tällöin pistäytyessä ihmettelemässä kuinka aikuinen mies viitsii tehdä noin hyödytöntä työtä! (*Vapaa sana*, 3.12.1950.)

Toisen maailmansodan jälkeen *Pääomaa* luettiin siis pitkälti Neuvostoliiton ja sen liittolaismaiden virallisen valtioideologian, marxismi-leninismin lipun alla. SKP:n puoluetoimikunta järjesti 18.2.1949 tilaisuuden Helsingin työväenyhdistyksen talon juhlasalissa *Pääoman* ensimmäisen osan kolmannen suomenkielisen painoksen julkaisemisen johdosta (Työkansan Sanomat 19.2.1949), ja Ryömä esitelmöi *Pääoman* toisesta osasta 15.12.1950 SKP:n puoluetoimikunnan tilaisuudessa Helsin-

gin yliopistolla (*Vapaa sana* 14.12.1950). Kansankulttuuri tilasi Ryömän ja Lehénin toimittamasta *Pääoman* ensimmäisestä osasta uusintapainoksen Petroskoista vielä vuonna 1957.[21] Suunniteltu kolmannen osan suomennos ei kuitenkaan koskaan ilmestynyt Kansankulttuurin kustantamana.

Marx-Engels-Werke, Pääoman ensimmäisen osan neljäs suomenkielinen laitos (1974) ja kolmannen osan käännös (1976)

Pääoman suomalainen reseptio oli toisen maailmansodan jälkeen pitkälti kommunististen järjestöjen varassa. Moni tunsi Marxin teoriaa SKDL:n ja SKP:n Sirola-opiston kursseilta tai opiskeltuaan joko sen opettajan Eino Nevalaisen *Marxilaisen taloustieteen oppikirjaa* (1950) tai Matti Peltosen teoksesta laajentamaa versiota vuodelta 1966. Kirja noudattaa neuvostoliittolaisten ja DDR:läisten sosialismin poliittisen taloustieteen oppikirjojen jäsennystä ja sisältöä. Se ei siis ole varsinaisesti johdatus Marxin teokseen *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelua* vaan pikemminkin neuvostoliittolaisen talousteorian oppikirja. *Pääoman* kolmatta osaa ei edelleenkään ollut suomennettu, kun Kansan sivistystyön liitto ja Työväen sivistystyön liitto järjestivät syyskuussa 1967 Helsingin yliopiston pienessä juhlasalissa teoksen ensimmäisen osan satavuotisjuhlaseminaarin.[22]

Vaikka *Pääoman* reseptio oli pitkälti marxistis-leninististen instituutioiden varassa, teoksesta kiinnostuttiin opiskelijaliikkeen ja globaalin vasemmistolaisen liikehdinnän myötä myös yliopistoilla. Tämän pani merkille myös Neuvostoliittolainen jättiläiskustantamo Progress.[23] Progressin tehtävänä oli julkaista neuvostokirjallisuutta eri kielillä ja tehdä neuvostoajattelua näin tunnetuksi maailmalla. Aluksi kustantamon suomenkielisen osaston Edistyksen tarkoituksena oli ilmeisesti suomennuttaa *Pääoman* kolmas osa Neuvostoliitossa.[24] Kustantaja päätyi kuitenkin palkkaamaan työhön suomalaisen ammattikääntäjän Antero Tiusasen.[25]

Lähtötekstin valinnassa noudatettiin tälläkin kertaa Neuvostoliitossa ja sen liittolaismaissa harjoitettua kustannuspolitiikkaa. Vuonna 1962 Moskovan ja Itä-Berliinin marxismi-leninismin instituuttien toimittaman *Marx-Engels-Werken*

21 Kansan arkisto. 2. Kansankulttuuri C. Hallituksen pöytäkirjoja 1941–69. Pöytäkirja Kansankulttuuri Oy:n hallituksen työvaliokunnan kokouksesta 5.1.1957.

22 Kansan arkisto. 2 Karl Marx. *Kansan uutiset* 16.9.1967; *Hämeen yhteistyö* 15.9.1967.

23 Näin arvioi Antero Tiusanen puhelinkeskustelussa Paula Rauhalan kanssa syksyllä 2017.

24 Antero Tiusanen puhelinkeskustelussa Paula Rauhalan kanssa syksyllä 2017.

25 Kansan arkisto. 2 KKI Progress 69. Progressin kirje 12.8.1971.

(MEW) nide 23 oli nimittäin korvannut MELI:n kansanpainoksen kommunistisen liikkeen virallisena standardieditiona. *Pääoman* toisen osan standardilaitokseksi tuli MEW:n nide 24 vuodelta 1963 ja kolmannen osan standardilaitokseksi MEW:n nide 25 vuodelta 1964, jota myös Tiusanen käytti suomennoksensa lähtötekstinä.

Edistys kustansi *Pääoman* kolmannen osan (1976) lisäksi myös teoksen ensimmäisen (1974a) ja toisen (1974b) osan uusintapainokset. Olemassa olevat suomennokset muokattiin MEW:n osien 23 ja 24 mukaisiksi ilmeisesti Neuvostoliitossa. Sitä, ketkä työn ovat tehneet, ei mainita. Tietoa voi myös olla mahdotonta löytää, sillä *Pääoman* venäläisen editiohistorian kirjoittaneen Ljudmila Vasinan tietojen mukaan Edistyksen aineistot olisi hävitetty 1990-luvun alussa.[26] Ensimmäisen osan suomennos perustui edelleen muokattuun Louhivuoren suomennokseen ja toisen osan suomennos puolestaan Ryömän suomennokseen. MELI-editiosta vuosien 1933, 1948, 1950 ja 1957 painoksiin suomennetut stalinistista ideologiaa heijastavat hakemistot korvattiin MEW:n asiallisemmilla, joskin edelleen *Pääoman* marxistis-leninististä tulkintaa heijastavilla hakemistoilla. Osa Marxin mainitsemista henkilöistä esitellään nimihakemistossa suhteellisen asiallisesti. Kuitenkin esimerkiksi Aristoteles (384–322 eaa.) esitellään (Marxin itsensä ajattelulle vieraan) marxistis-leninistisen ”filosofian peruskysymyksen” valossa ajattelijana, joka ”horjui materialismin ja idealismin välillä” sekä ”orjanomistajien luokan” ideologina (Neuvostoliiton kommunistisen puolueen Keskuskomitean marxismi-leninismin instituutti ja Saksan sosialistisen yhtenäisyyspuolueen Keskuskomitean marxismi-leninismin instituutti 1974, 718). Sävyltään vielä aggressiivisemmassa MELI-edition henkilöhakemistossa puolestaan neuvostoideologian vihollisikseen leimaamat ajattelijat esiteltiin mahdollisuuksien mukaan joko Marxin itse tai Leninin heistä lausumin herjauksin. Esimerkiksi Mihail Bakunin (1814–1876) esitellään venäläisenä vallankumouksellisena ja anarkistina, jonka ohjelma oli ”oikealta ja vasemmalta pintapuolisesti” kokoon haalittua ”moskaa” (MELI 1933, 694).

Neuvostovaltion valtioideologinen *Pääoman* tulkinta heijastuu myös MEW:n osan 23 sekä sen vuoden 1974 suomennoksen loppuviitteisiin sijoitetuissa toimittajien selityksissä. Näistä ensimmäinen alkaa sanoin: ”’Pääoma’ on marxilaisuuden nerokas teos”, jonka jälkeen viitataan Leniniin ja marxismi-leninismille tyypilliseen tapaan perusta-päällysrakenne -metaforaan (Neuvostoliiton kommunistisen puolueen Keskuskomitean marxismi-leninismin instituutti ja Saksan sosialistisen yhtenäisyyspuolueen Keskuskomitean marxismi-leninismin instituutti 1974, 695).

26 Vasinan sähköposti Paula Rauhalalle 14.10.2024.

Jo pintapuolinen vertailu Warénin Kautskyn kansanpainoksesta suomentamaan huomattavasti asiallisempaan henkilöiden luetteloon (ks. Rjasanoff 1918, 28–50) osoittaa, että *Pääoma* esitellään vuoden 1974 painoksessa suomalaisille lukijoille nimenomaan marxismi-leninismin ”klassikkona”. Myös *Pääoman* viimeisimmässä suomenkielisessä painoksessa, nimittäin TA-tiedon 2010-luvulla tuottamassa näköispainoksessa Edistyksen vuosina 1974 ja 1976 julkaisemista teoksen kolmesta osasta, Marxin teksti kehystetään marxistis-leninistisesti. MEW-edition toimitukselliset alkusanat, sen enempää kuin suomennoksiin toimittajien laatimat alkusanatkaan eivät kuitenkaan alkuperäisen MELI-edition tapaan puutu päivänpolitiikkaan.

Pääoman viimeisin suomenkielinen laitos vuosilta 1974 ja 1976 ei siis ole erityisen suomalaislähtöinen projekti. Vastaavia MEW:in mukaisiksi muokattuja käännöksiä ilmestyi 1970-luvulla useilla muillakin kielillä, muiden muassa ruotsiksi ja tanskaksi, sekä lyhennettynä myös norjaksi. MEW perustuu venäjänkieliseen Marxin ja Engelsin koottujen teosten laitokseen (*Sočinenija*). Se on suunnattu opiskelukäyttöön. Toisin kuin MEGA, se ei täytä historiallis-kriittisen edition kriteereitä. (Sperl 2006.) Vaikka Richard Sperl (2016, 28) pitää MEW:iä tekstin osalta luotettavana, sen politisoitunut selitysosa ei vastaa tieteellisen tekstin toimitustyölle nykyään asetettuja laatuvaatimuksia. Kuitenkin myös monet tutkijat siteeraavat tänäkin päivänä lähinnä opiskelijoiden ja tavallisten lukijoiden käyttöön tarkoitettua, mutta jokseenkin luotettavaa MEW:iä tutkijoille suunnatun MEGA:n sijasta. Moni ajattelee MEW:iä Marxin ja Engelsin tekstien alkukielisenä standardieditiona, vaikka suuri osa siinä ilmestyneistä teksteistä on itse asiassa käännöksiä (Sperl 2016, 27) – Marx ja Engels kirjoittivat teoksensa, journalisminsa ja kirjeensä useilla eri kielillä.

MEW:n niteiden 23–25 kanssa samaan aikaan *Pääoman* kolme osaa ilmestyivät ensimmäistä kertaa myös virallista antikommunistista politiikkaa noudattaneessa Länsi-Saksassa. Cotta-Verlagin kustantamat *Pääoman* kolme osaa perustuivat pääasiassa Kautskyn kansanpainoseen. Vaikka SPD oli vuoden 1959 puolueohjelmassaan luopunut marxismista, ei Kautskyn kansanpainoksen taru siis kuitenkaan päättynyt. On kuvaavaa, että kun *Pääoma* ensimmäistä kertaa ilmestyi Länsi-Saksassa vuosina 1962–1964, sitä oli painettu DDR:ssä jo yli puoli miljoonaa kappaletta. Siinä missä idässä painettiin vain MELI-editiota, joka korvattiin vuoden 1962 jälkeen MEW:llä, Länsi-Saksassa puolestaan painettiin lähinnä Kautskyn ja Korschin editioita, joiden kaupallisin ehdoin toimivien kustantajien painosmääriä ei voida verrata valtiollisesti subventoidun Dietzin painosmääriin.

Kilpailussa siitä, kenelle *Pääoma* klassikkona kuului, sosiaalidemokraateille, radikaalivasemmistolle vai neuvostomarxismille, viimeksi mainittu sai siis suun-

nattomasti etumatkaa siksi, että Neuvostoliitossa ja sen liittolaismaissa projekti kustannettiin niin sanotusti verovaroin. DDR:läinen Dietz Verlag on julkaissut saksan kielellä yli 2,5 miljoonaa nidettä *Pääomaa*, kun kaikki muut kustantajat yhteensä vain noin 700 000 nidettä (Kuczynski & Rauhala [tulossa]). Valtavia painosmääriä selittää se, että *Pääoma* toimi paitsi Neuvostoliiton ja DDR:n valtioiden virallisena propagandamateriaalina myös niiden yliopistollisena oppiaineena opetetun "sosialismin poliittisen taloustieteen" perusteoksena. Progressin kautta neuvostoliittolaiset veronmaksajat myös rahoittivat *Pääoman* käännöksiä ja editioita lukuisissa eri maissa, myös Suomessa. Toisin kuin suomeksi, alkukielellä oli kuitenkin läpi koko lyhyen 1900-luvun tarjolla myös muita kuin Neuvostoliiton valtioideologian mukaisia painoksia *Pääomasta*.

Johtopäätökset: Suomen ja sen kielen asema Neuvostoliiton ja lännen välissä

Niin *Pääoman* suomenkielisten painosten kuin suomennosten lähtötekstienkin taustalla on lyhyen 1900-luvun jännitteinen historia. Minkä suomenkielisen laitoksen *Pääoman* lukija sattuukin käsiinsä saamaan – vuosien 1913–1918 edition, 1933 Karjalan edition, 1948 Kansankulttuurin painoksen tai Edistyksen vuoden 1974 painoksen – taustalla on sosiaalidemokraattisissa tai marxistis-leninistisissä instituutioissa (ja usein päivänpolitiikasta kumpuavien vaatimusten puristuksissa) tehty toimitus- ja käännösurakka. Suomen varhainen työväenliike seurasi tarkkaan Kautskya, ja *Pääoman* ensimmäisen osan suomennos (1913–1918) muokattiinkin Kautskyn kansanpainoksen mukaiseksi. Sisällissodan jälkeen *Pääoman* suomennoshistoria kiinnittyy sen sijaan tiukasti neuvostoliittolaiseen kustannuspolitiikkaan ja -infrastruktuuriin. Taustalla on laajempi kansainvälinen kilpailu siitä, kenelle *Pääoma* klassikkona kuuluu: neuvostomarxisteille, sosiaalidemokraateille vai molemmista riippumattomille vasemmistosuuntauksille. Marxin teksti kehystetään eri kansanpainoksiin ja niiden suomennoksiin liitetyissä kynnysteksteissä, kuten esipuheissa, toimittajan ja kääntäjän kommenteissa, hakemistoissa ja muissa liitteissä sangen eri tavoilla. Marx itse oli kuitenkin 1800-luvun eurooppalainen ajattelija. Hänen ajattelunsa kytkettiin 1900-luvun poliittisiin ristiriitoihin vasta jälkikäteen.

Loppuviite

Kiitokset kahdelle anonyymille vertaisarvioitsijalle, Antero Tiusaselle, Ljudmila Vasinalle, Babak Aminille, Marcello Mustolle, Asko Helmiselle, Jussi Silvoselle, Vesa Oittiselle, Miikka Palokankaalle, Tanja Juurelle, Risto Turuselle, sekä tieten-

kin Tampereen kollegoille, ennen kaikkea Sauli Havulle, Petro Leinoselle, Juha Koivistolle, Santeri Sorsalle, Juho Rekolalle ja Matti Kortesojalle. Kiitos myös Marx-seuran kesäkoulun porukalle, ennen muuta Sami Torssoselle, Miika Kabatalle, Antti Ronkaiselle ja kaikille muillekin. Virheet ja puutteet ovat luonnollisesti minun vastuullani.

DOI – https://doi.org/10.55294/tk.147892

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-Ei-Muutoksia 4.0 Kansainvälinen Julkinen -lisenssillä.

LÄHTEET

Arkistolähteet

SKS

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Mauri Ryömän kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarojen valtuuskunnalle 10.9.1945.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Liite 2. Pöytäkirja 18.12.1945.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Pöytäkirja 29.10.1946. Sihteerin kirje Ryömälle 30.10.1946.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA. Kirjallisuusarkisto. Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvarat. SKEV. Yhteiskunta-taloudellinen osasto 1936–1948. Kotelo 2. Louhivuoren kirje Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahastolle 21.12.1946.

Työväen arkisto

TYÖVÄEN ARKISTO. 07 Työväen sanomalehti Oy C2. Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 3.5.1909.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07 Työväen sanomalehti Oy C2. Työväen sanomalehti OY:n johtokunnan pöytäkirja 19.4.1913.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07. Työväen Sanomalehti Oy. D1. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosi- ja tilikertomus 23 tilivuodelta. V. 1917. Työväen kirjapaino 1918.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07. Työväen Sanomalehti Oy. C4. Työväen sanomalehti Oy:n johtokunnan pöytäkirja 20.4.1918.

TYÖVÄEN ARKISTO. 07. Työväen Sanomalehti Oy. D1. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiön Vuosi- ja tilikertomus 24 tilivuodelta. V. 1918. Työväen kirjapaino 1919.

Kansan arkisto

Kansan arkisto. 2. Kansankulttuuri C. Hallituksen pöytäkirjoja 1941–69. Pöytäkirja Kansankulttuuri Oy:n hallituksen työvaliokunnan kokouksesta 5.1.1957.

Kansan arkisto. 2 Karl Marx.

Kansan arkisto. 2 KKI Progress 69. Progressin kirje 12.8.1971.

Kansalliskirjaston digitoidut aineistot

Suomalaisen kirjallisuuden seura (1920). Kertomus "Suomalaisen kirjallisuuden edistämisrahaston" toimikunnan toiminnasta. helmik. 1. p:stä 1918–tammik. 31:nteen 1919. Teoksessa Valtiopäivät 1919. Asiakirjat, Neljäs ja viides osa. Valtioneuvoston kirjapaino 1920. https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1357399?page=608. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. Viitattu:24.04.2025.

Sanomalehdet

Työkansan Sanomat. 19.2.1949.

Opiskelijoille tärkeä tiedonlähde Marxin Pääoma jälleen saatavilla. *Karjalan kansa*, 12.3.1949.

"Pääoman" II osalla ajankohtainen merkitys. Suomentaja kertoo käännöstyöstä. *Vapaa sana*, 3.12.1950.

Karl Marxin Pääoman II osa. *Vapaa sana* 14.12.1950.

Marxin jättiläistyöstä 100 vuotta. *Hämeen yhteistyö* 15.9.1967.

Oiva Björkbacka. Karl Marxin Pääoman historiallista tarkastelua. *Kansan uutiset* 16.9.1967.

Haastattelut

Paula Rauhalan puhelinkeskustelu Antero Tiusasen kanssa syksyllä 2017.

Pääoman painokset ja niihin liitetyt kynnystekstit

Adoratskij, Vladimir (1932). Vorrede des Marx-Engels-Lenin-Instituts. Teoksessa Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Volksausgabe* (toim. Marx-Engels-Lenin-Institut), 7–26. Wien: Verlag für Literatur und Politik.

Gylling, Edvard (1933). Alkulause "Pääoman" toiseen suomenkieliseen painokseen. Teoksessa Karl Marx, *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelu. Ensimmäinen nide, ensimmäinen kirja. Pääoman tuotantoprosessi*, 6–9. Leningrad: Kirja.

Kautsky, Karl (1914). Vorwort des Herausgebers. Teoksessa Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (toim. Karl Kautsky), xiii–xxxv. Stuttgart: J.H.W. Dietz Nachfolger.

Lenin, V. I. (1948). Karl Marx. Teoksessa Karl Marx, *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 1. osa, 1. kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. Suom. tark. Tuure Lehén ja Mauri Ryömä), 6–32. Helsinki: Kansankulttuuri.

Marx, Karl (1913–1918). *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen kirja. Kapitalistinen tuotanto* (suom. O.W. Louhivuori). Helsinki: Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö.

Marx, Karl (1914). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Von Karl Marx. Erster Band. Buch I. Der Produktionsprozess des Kapitals. Volksausgabe* (toim. Karl Kautsky). Stuttgart: J.H.W. Dietz Nachfolger.

Marx, Karl (1926). *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Zweiter Band Buch II. Der Zirkulationsprozess des Kapitals* (toim. Friedrich Engels, Karl & Benedikt Kautsky). Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.

Marx, Karl (1929). *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Dritter Band. Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion* (toim. Friedrich Engels, Karl Kautsky & Benedikt Kautsky). Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.

Marx, Karl (1932). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. 1. Band. Buch I. Der Produktionsprozess des Kapitals. Volksausgabe* (toim. Marx-Engels-Lenin-Institut Moskau). Wien: Verlag für Literatur und Politik.

Marx, Karl (1932). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (toim. Karl Korsch). Berliini: Gustav Kiepenhauer Verlag.

Marx, Karl (1933). *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelu. Ensimmäinen nide, ensimmäinen kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. Käännöksen tarkastanut ja korjannut V. Kangas. Esipuhe Edvard Gylling). Leningrad: Kirja.

Marx, Karl (1947). *Das Kapital. Volksausgabe* (toim. Marx-Engels-Lenin-Institut Moskau). Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.

Marx, Karl (1948). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua.1. osa, 1. kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. suom. tark. Tuure Lehén ja Mauri Ryömä). Helsinki: Kansankulttuuri.

Marx, Karl (1950). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 2. osa: 2. kirja, Pääoman kiertokulkuprosessi* (suom. Mauri Ryömä). Helsinki: Kansankulttuuri.

Marx, Karl (1974a). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 1, Ensimmäinen kirja: pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori). Moskova: Edistys.

Marx, Karl (1974b). *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua. 2, Toinen kirja: Pääoman kiertokulkuprosessi* (suom. Mauri Ryömä). Moskova: Edistys.

Marx, Karl (1976). *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 3, Kolmas kirja: kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi* (suom. Antero Tiusanen). Moskova: Edistys.

MELI (1933). Henkilöluettelo. Teoksessa Karl Marx, *Pääoma: poliittisen taloustieteen arvostelu. Ensimmäinen nide, ensimmäinen kirja, Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O.W. Louhivuori. Käännöksen tarkastanut ja korjannut V. Kangas. Esipuhe Edvard Gylling), 693–721. Leningrad: Kirja.

Neuvostoliiton kommunistisen puolueen Keskuskomitean marxismi-leninismin instituutti ja Saksan sosialistisen yhtenäisyyspuolueen Keskuskomitean marxismi-leninismin instituutti (1974). Selityksiä. Teoksessa Karl Marx. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 1, Ensimmäinen kirja. Pääoman tuotantoprosessi* (suom. O. W. Louhivuori), 695–797. Moskova: Edistys.

Rjasanoff, N. (1918). Hakemisto jonka Karl Kautskyn v. 1914 julkaisemaa ”Pääoman” saksankielistä painosta varten laati N. Rjasanoff (suom. Paavo Warén). Teoksessa Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen kirja. Kapitalistinen tuotanto* (suom. O.W. Louhivuori), 5–79. Helsinki: Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö.

Kirjallisuus

Anderson, Kevin (1983). The ‘Unknown’ Marx’s *Capital*, Volume I: The French Edition of 1872–75, 100 Years Later. *Review of Radical Political Economics*, 15(4), 71–80. https://doi.org/10.1177/048661348301500404

Blumenberg, Werner (1960). *Karl Kautskys Literarisches Werk: Eine Bibliographische Übersicht.* Gravenhage: Mouton & co.

Brecht, Bertolt (1998). *Me-ti: käänteiden kirja* (suom. Vesa Oittinen). Helsinki: Otava.

Duncker, Hermann (1932). Karl Korschs 'Kapital'-Ausgabe. *Internationale Presse-Korrespondenz* 12(45), 1413–14.

Faulenbach, Bernd (2004). Zur Rolle von Totalitarismus- und Sozialfaschismus-"Theorien" im Verhältnis von Sozialdemokraten und Kommunisten in der Weimarer Republik, *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 2004, 98–110.

Genette, Gérard (1987/1997). *Paratexts. Thresholds of Interpretation* (engl. Jane E. Lewin). Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.

Hanski, Jari (2001). Lehén, Tuure. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Noudettu 4.10.2023 osoitteesta http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005246.

Hanski, Jari (2006). Ryömä, Mauri. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Noudettu 30.8.2024 osoitteesta http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005254.

Hecker, Rolf (1997). Rjazanovs Editionsprinzipien der ersten MEGA. Teoksessa Rolf Hecker, Richard Sperl ja Carl-Erich Vollgraf (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 1*, 7–27. Berliini: Argument.

Hecker, Rolf (2003). Fortsetzung und Ende der ersten MEGA (1931–1941). Teoksessa Carl-Erich Vollgraf, Richard Sperl & Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 3: Stalinismus und das Ende der ersten Marx-Engels-Gesamtausgabe (1931–1941)*, 181–269. Berliini: Argument.

Hecker, Rolf (2006). Die Herausgabe von Marx/Engels Schriften zwischen erster MEGA und MEW (1945-1953). Teoksessa Carl Vollgraf, Richard Sperl, ja Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 5. Die Marx-Engels Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945-1968)*, 13–55. Hampuri: Argument.

Hecker, Rolf (2010). Rjazanovs Herausgabe der MEGA und oder vs. Marxismus-Leninismus. Teoksessa Helmut Lethen, Birte Löschenkohl & Falko Schmieder (toim.), *Der sich selbst entfremdete und wiedergefundene Marx*, 131–141. München: Wilhelm Fink.

Hecker, Rolf; Sperl, Richard & Vollgraf, Carl-Erich (toim.) (2000). *Erfolgreiche Kooperation: Das Frankfurter Institut für Sozialforschung und das Moskauer Marx-Engels-Institut (1924–1928): Korrespondenz von Felix Weil, Carl Grünberg u. a. mit David Borisovič Rjazanov, Ernst Czobel u. a. aus dem Russischen Staatlichen Archiv für Sozial- und Politikgeschichte Moskau*. Hampuri: Argument.

Heidermann, Horst (2006). Wiederauferstehung und Wiederaufstieg – J.H.W. Dietz von 1945 bis heute. Teoksessa Angela Graf, Horst Heidermann & Rüdiger Zimmermann (toim.), *Empor zum Licht! 125 Jahre Verlag J.H.W. Dietz Nachfolger. Seine Geschichte und seine Bücher 1881–2006*, 79–102. Berliini: J.H.W. Dietz Nachfolger.

Hobsbawm, Eric (1995). *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914–1991*. Lontoo: Abacus.

Kangaspuro, Markku (2000). *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta: nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä vuosina 1920–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kellner, Douglas (1974). Korsch's Revolutionary Marxism. Teoksessa Douglas Kellner (toim.), *Karl Korsch: Revolutionary Theory*. Austin & Lontoo: University of Texas Press.

Kruhse, Pauli & Uitto, Antero (2008). *Suomea rajan takana 1918–1944: suomenkielisen neuvostokirjallisuuden historia ja bibliografia*. Helsinki: BTJ.

Krätke, Michael (2015). Austromarxismus und politische Ökonomie. Die Austromarxisten in ihrer Epoche. *Austriaca: Cahiers universitaires d'information sur l'Autriche*, 80, 31–52. https://doi.org/10.3406/austr.2015.5049

Kuczynski, Thomas (2014). Die historisch-kritischen Editionen von Kapital Band I in der MEGA – unabdingbarer Ausgangspunkt einer neuen Textausgabe. *Z. Zeitschrift für Marxistische Theorie*, 100, 197–214.

Kuczynski, Thomas & Rauhala, Paula (tulossa). Germany and Austria. Teoksessa Marcello Musto & Babak Amini (toim.), *Routledge Handbook of Marx's Capital: A Global History of Translation, Reception and Dissemination*. Routledge.

Kulla, Pauliina (2001). Louhivuori, Oskari Wilho. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Noudettu 31.8.2024 osoitteesta http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000907.

Lahti-Argutina, Eila (2001). *Me olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. [Turku:] Siirtolaisuusinstituutti. https://urn.fi/URN:ISBN:951-9266-72-0

Langkau, Götz (1983). Marx-Gesamtausgabe – dringendes Parteiinteresse oder dekorativer Zweck? Ein Wiener Editionsplan zum 30. Todestag, Briefe und Briefauszüge. *International Review of Social History*, 28(1), 105–142. https://doi.org/10.1017/S0020859000007562

Lehén, Tuure (1947). Pääoman suomennoksesta. *Kommunisti*, 1947(18), 438–439.

Louhivuori, O. W. (1920). *Punakaartin kapinan syyt. Ajatuksia kapinan aikana*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.

Marx, Karl (1966a). Marx an Nikolai Franzewitsch Danielson in Petersburg. Teoksessa *MEW 34*, 358–360. Berliini: Dietz.

Marx, Karl (1966b). Marx an Nikolai Franzewitsch Danielson in Petersburg. Teoksessa *MEW 34*, 362–363. Berliini: Dietz.

Marx, Karl (1967). Marx an Jenny Longuet. Teoksessa *MEW 35*, 177–181. Berliini: Dietz.

Marx, Karl (1985). Marx to Engels 31. July 1865. Teoksessa *MECW 42*, 172–173. Lontoo: Lawrence & Wishart.

Rauhala, Paula & Jussi Silvonen (tulossa). "Finland". Teoksessa Marcello Musto & Babak Amini (toim.). *Routledge Handbook of Marx's Capital: A Global History of Translation, Reception and Dissemination*. Routledge.

Rokitjanskij, Jakov (2001). Die "Säuberung" – Übernahme des Rjazanov-Instituts durch Adoratskij. Teoksessa Carl-Erich Vollgraf, Richard Sperl & Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 3. Stalinismus und das Ende der ersten Marx-Engels-Gesamtausgabe (1931–1941)*, 13–120. Berliini: Argument.

Silvonen, Jussi (2013a). Edward Gylling ja *Pääoman* ensimmäiset suomennokset. *Työväentutkimus vuosikirja 2013*, 16–21.

Silvonen, Jussi (2013b). Sata vuotta "Pääomaa" suomeksi. *Tieteessä tapahtuu*, 31(5), 31–34.

Soikkanen, Hannu (1961). *Sosialismin tulo Suomeen: ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Porvoo: WSOY.

Sperl, Richard (2006). Die Marx-Engels-Werkausgabe in deutscher Sprache (MEW). Teoksessa Carl Vollgraf, Richard Sperl & Rolf Hecker (toim.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge. Sonderband 5. Die Marx-Engels Werkausgaben in der UdSSR und DDR (1945–1968)*, 207–258. Hampuri: Argument.

Sperl, Richard (2016). Zur Editionsgeschichte des literarischen Nachlasses von Karl Marx und Friedrich Engels. [Rosa Luxemburg Stiftungin Marx 200-sivusto.] Noudettu 1.1.2025 osoitteesta https://marx200.org/sites/default/files/vorworte/Sperl_editionsgeschichte_0/index.pdf.

Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo (2014). Introduction: The Finnish Civil War, Revolution, and Scholarship. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.), *The Finnish Civil War 1918*, 1–19. Leiden: Brill.

Van der Linden, Marcel (2007). *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917* (engl. Jurriaan Bendien). Leiden: Brill.

VOLLGRAF, CARL-ERICH (1999). Editionen im Wind ihrer Zeit: Die Volksausgaben von Band III des Kapital durch die Kautskys 1929 und das IMEL 1933/34. *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge 1998*, 61–96.